

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume:15 ,Issue:4 , November 2023

www.historystudies.net

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE NİĞBOLU KALESİ

Nikopol Castle in the Ottoman Empire Period

Doç. Dr. Uğur Altuğ

Çankırı Karatekin Üniversitesi

uguraltug06@gmail.com

Makale Türü-*ArticleType* : Araştırma Makalesi-ResearchArticle
Geliş Tarihi-*ReceivedDate* : 16.08.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 19.09.2023
DOI Number : 10.9737/historystudies.1344543

Atıf – Citation:

Uğur Altuğ, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Niğbolu Kalesi", *HistoryStudies*, 15/4, Kasım 2023, s. 847-874.

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE NİĞBOLU KALESİ

Nikopol Castle in the Ottoman Empire Period

Doç. Dr. Uğur Altuğ*

Öz

Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Niğbolu Kalesi, Tuna nehri kıyısında stratejik bir noktada kurulmuştur. Bizans İmparatorluğu ve Bulgar Krallığı dönemlerinde de önemli bir köprübaşı olan kale, Osmanlılar tarafından henüz 1395 yılında fethedilmiştir. Merkezini kalenin teşkil ettiği Niğbolu, idari yapılanmada sancak olarak organize edilirken Niğbolu Kalesi de bölgede kurulan Osmanlı egemenliğinin önemli yapı taşlarından biri haline gelmiştir. Tuna kıyısındaki Liman Kalesi ve nehrin karşısında bulunan Holovnik Kalesi, Niğbolu Kalesi'nin yapısal parçalarıdır. Niğbolu Savaşı gibi önemli gelişmelerde rol oynayan kale, muhtelif zamanlarda kuşatmalara maruz kalmış ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında elden çıkmıştır. Uzun bir süre Osmanlı idaresinde bulunan kale, yapım, onarım, tahkim ve bakım odaklı birçok inşaa faaliyetine sahne olmuştur. Bir kısmı söz konusu saldırılarda verilen tahribatı gidermek için yapılan bu çalışmalar kalenin Osmanlılar için önemini de sergilemektedir. Birtakım arşiv belgeleri Niğbolu Kalesi ve istihkâmlarında konuşlandırılan garnizonlar hakkında önemli kayıtlar içermektedir. Yetkin personellerden teşkil edilen bu birliklerin organizasyon yapısı oldukça ilgi çekici olup istihkâmın tarihini de aydınlatmaktadır. Niğbolu Kalesi'nde yürütülen inşaa faaliyetleri ve personele ilişkin işlemler, imparatorluk sistemi hakkında önemli fikirler vermektedir. Bu çalışmada Osmanlılar zamanında kale özelinde vuku bulan askeri ve siyasi gelişmeler, yürütülen inşaa ve tamir faaliyetleri ve garnizon yapısı irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Tuna Nehri, Niğbolu Kalesi, Holovnik Kalesi, Liman Kalesi, inşaa, personel.

Abstract

Nikopol Castle, located within the borders of Bulgaria today, was built a strategic point on the banks of the Danube. The castle, which was an important bridgehead during the Byzantine Empire and the Bulgarian Kingdom, was conquered by the Ottomans in 1395. While Nikopol, of which the castle constituted the center, was organized as a sandjak in the administrative structure, Nikopol Castle became one of the important buildings blocks of the Ottoman sovereignty established in the region. Liman Castle on the banks of the Danube and Holovnik Castle across the river are structural parts of the Nikopol Fortress. The castle, which played a role in important developments such as the Battle of Nikopol, was subjected to sieges at various times and was lost in the Ottoman-Russian War of 1877-1878. The Castle, which was under Ottoman rule for a long time, was the scene of many construction activities focused on construction, repair, fortification, and maintenance. These works, some of which were carried out to repair the damage caused by the attacks in question, also demonstrate the importance of the castle for the Ottomans. A number of archival documents contain important records about the garrisons stationed in the fortress and fortifications on Nikopol. The organizational structure of these units, which were composed of competent personnel, is quite interesting and illuminates the history of the fortification. The construction activities and personnel transactions carried out at the Nikopol Fortress provide important insights into imperial system. This study will examine the military and political developments, construction and repair activities, and the garrison structure of the castle during the Ottoman period.

Keywords: Ottoman Empire, Danube River, Nikopol Fortress, Holovnik Fortress, Harbor Fortress, construction, Castlestaff

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çankırı/TÜRKİYE, uguraltu06@gmail.com ORCID: 0009-0005-3640-5856

Giriş: Kale Etrafında Dönen Tarih

Kelime olarak *zafer şehri* anlamını taşıyan ve Tuna nehrinin sağ kıyısına kurulmuş olan Niğbolu, bir taraftan nehrin kuzeyine Eflak'ın düz ve bataklık kesimlerine, diğer taraftan da Osum'un Tuna'ya aktığı noktaya bakan¹ yüksek ve müstahkem bir mevkiye bulunmakta olup günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer almaktadır. Bizans imparatoru II. Nikephoros Phokas (963-969) tarafından Bulgaristan'ın tekrar ele geçirilmesinin ardından kurulduğu tahmin edilen ve 200 x 220 boyutlarında olan üçgen görünümlü kalenin etrafında kent de teşekkül etmiştir.² Kentin çekirdeğini teşkil eden kalenin inşası ve gelişiminde bölgenin jeostratejik özellikleri belirleyici rol oynamıştır. Kurulduğu noktanın coğrafi özellikleri kaleyi askerî, siyasî, idarî ve malî açıdan bir köprübaşına dönüştürerek, Bizans İmparatorluğu, Bulgar Krallığı ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde önemli bir yapı haline getirmiştir.

Tarih boyunca geçtiği bölgeleri karakterize eden Tuna nehri, irili ufaklı birçok kavim ve devlet tarafından bir sınır hattı ve savunma unsuru olarak değerlendirilmiştir. Epey geniş ve derin olan nehir, doğal bir istihkâm, ulaşım ve ekonomi aracı olarak hinterlandındaki siyasî ve idarî yapıların merkezine yerleşmiştir. Bu bağlamda başta nehrin daraldığı ya da sığlaştığı alanlar olmak üzere, stratejik önem arz eden noktalarını kontrol edebilmek için erken dönemlerden itibaren Tuna boyunca istihkâmlar yükselmeye başlamıştır. Siyasi, askerî, ekonomik ve teknik gelişmelere paralel olarak zamanla daha da geliştirilen bu yapılar, genelde nehrin her iki yakasında karşılıklı kurulu istihkâmlar halinde oluşturulan güçlü bir savunma zinciri şeklinde ortaya çıkmıştır. Tuna'ya çekilen kalelerden örülmesi bu zincirin halkaları gereksinimler doğrultusunda güçlendirilip yeni istihkâmlarla daha da çoğaltılmıştır. Niğbolu kalesini vücuda getiren gelişmeler de bu zeminde temellenmiş görünüyor. Kalenin stratejik önemi ve fonksiyonu, dar bir alana kurulan bu küçük kasabanın Bulgar Krallığı ve Osmanlı eyalet yapılanmalarında idarî merkez olarak örgütlenmesini sağlamıştır. XIV. yüzyıl ortalarına ait bir Venedik metninde Niğbolu'nun büyük ve önemli bir kale, Osmanlı kaynaklarında da *Çar Şişman'a ait sağlam ve müstahkem bir kale*³ şeklinde tanımlanması da bunu teyit etmektedir.

Osmanlılar Gelibolu Yarımadası'na (1352) çıktıktan kısa süre sonra Filibe (1364) ve Sofya (1385) gibi önemli Bulgar merkezlerini ilhak ettiler. Ancak çarlığın güç merkezini oluşturan Tuna bölgesindeki Zıştovi, Vidin, Niğbolu, Silistre, Rahova gibi müstahkem kale-kentler bir müddet dayansa da Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'in kuvvetlerini kuzeye yöneltmesi bu merkezlerin kaderini belirlemiştir. Eflak'a karşı 1395'te yapılan Rovine savaşını müteakip bu kaleler üzerine harekete geçilmiş. Aynı yıl Çandarlı Ali Paşa, Kral Şişman'ı ve oğlunu kapandıkları Niğbolu kalesinden çıkartıp teslim almış, Şişman buradan uzaklaştırılıp daha sonra idam edilirken, İslâmiyet'i kabul eden oğlu ise sancakbeyi olarak yeni fethedilen Samsun'a gönderilmiştir.⁴ Böylece Niğbolu kalesiyle birlikte Bulgar topraklarının tamamı ele geçmiştir.⁵

¹MachielKiel, "Niğbolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, c. 33, s. 87.

² Kale harabelerinde XIII ve XIV. yüzyıllardan kalma seramik parçalarıyla XI ve XII. Yüzyıllara ait Bizans ve bunun yanı sıra Çar İvan Aleksandr (1330-1371) ve İvan Şişman (1371-1395) gibi Bulgar krallarının paralarına rastlanmıştır, bkz. Kiel, a.g.m., s. 87.

³Kiel, a.g.m., s. 87.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, Ankara, 1994, ss. 192-194, 213; Halil İnalçık, "Bayezid I", *TDVİA*, c. 5, İstanbul, 1992, ss. 232-233.

⁵ Bazı Bulgar tarihçilerin ifadesine göre, Silistre ve Niğbolu, kaleye tacir kıyafetinde asker sokulması yoluyla hile taktığının yardımıyla fethedilmiştir. Bkz. Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I,

Eflak ve Bulgaristan'a karşı yürütülen bu faaliyetler, Macar kralı Sigismund'u (1387-1411) endişelendirmiş ve iki hükümdar arasındaki gerginliği tırmandırmıştır. Kral, gönderdiği elçiler vasıtasıyla Sultan Bayezid'e, Bulgar topraklarının hukuken kendisine ait olduğunu ve işgalin haksızlık olduğunu bildirmiştir.⁶ Bu tepkinin arka planında Tuna'ya yerleşen Osmanlıların, köprübaşı niteliğindeki bu kaleler vasıtasıyla artık doğrudan Macaristan'ı tehdit etmeye başlamaları yatmaktadır. Kral Sigismund, aradaki tampon bölgenin Osmanlı kontrolüne geçişiyle kendi topraklarının hedefe dönüştüğünü ve artık savaşın kaçınılmaz olduğunu görmüştü. Buna karşı hazırlıklarını hızlandıran kral, Avrupa'da destek ve müttefik aramaya başlamıştır. Yalnız komşularına değil, en uzaktaki hükümdarlara da mektuplar göndermiş ve durumun kırılganlığını açıklayıp eğer Osmanlılara karşı konulmazsa bu tehdidin ileride kendilerine yöneleceğini belirterek onları göreve çağırmıştır. Bir Haçlı seferi organizasyonuna dönüşen girişimle kısa sürede büyük bir ordu toplanmıştır. 1396'da Kral Sigismund komutasında harekete geçen Haçlı kuvvetleri Tuna boyunca ilerleyip Vidin, Rahova ve Orsova'yı zapt edip Niğbolu üzerine yürümüş ve kaleyi kuşatmışlardı. Bu kaleleri alarak, bölgedeki Osmanlı egemenliğine son verilmesi tasarlanıyordu.

Görüldüğü gibi bu kalelerin fethi büyük bir Haçlı seferine neden olmuştur. Nehrin önemli geçit noktalarından birinde bulunan Niğbolu kalesi Eflak'a açılan kapılardan biriydi. Stratejik konumunun yanı sıra ulaşım ve ticarî faaliyetler açısından da önemli bir liman kalesiydi. Tuna'ya bakan sarp bir kayalığın üzerinde korunaklı bir yapı halinde yükselen kalenin, fetihten sonra titiz bir biçimde organize edildiği anlaşılıyor. Bu süreçte kaleye Doğan Bey komutasında yetkin bir garnizon yerleştirilmiştir. Kale muhafızı ve sancakbeyi olarak, Sultan'ın kullarından Doğan Bey'in seçilmesi, Osmanlıların kalenin stratejik değerine yaklaşımlarını ve Niğbolu'ya yükledikleri misyonu da yansıtmaktadır. Eflak kralı Mircea'nın Haçlılara katılıp kuşatmalarda aktif rol alması, bu kalelerin önemini ve bölge için ifade ettiği anlamı göstermektedir.

Niğbolu 10 Eylül'de ağırlığını Venedik, Ceneviz ve St. Jean Şövalyeleri gemilerinin oluşturduğu Haçlı donanmasıyla nehirden kuşatılırken, Fransız ve Macar kuvvetleri de kalenin kara tarafını sarmışlardı. Nispeten daha kalabalık olan Vidin, Rahova ve Orsova muhafızlarının, kalede yaşayan Hıristiyan ahalinin baskısıyla dışarı çıkarılması bu istihkâmları kolayca çözüvermişti. Buna karşın Niğbolu kalesi dar olduğundan içindeki sivil sayısı da azdı ve gayet sarp bir noktada güçlü ve sağlamdı. Dolayısıyla bir bakıma bu kuşatmayla Osmanlıların kale organizasyon ve savunma sistemleri de test ediliyordu. Tuna'ya demirleyen donanmada mancınıklar ve muhtelif savaş aletleri bulunuyordu ve temel kuşatma taktiklerinden lağımın kazılması için Macarlar arasında lağımçı birlikleri vardı. Harekete geçmeden önce Haçlıların ileri gelenleri Viyana'da bir meclis aktederek, Tuna'dan aşağı inmek üzere şarap, yulaf ve unla dolu 70 büyük gemi göndermişlerdi.

Niğbolu'nun sarp ve sağlam yapısı ve garnizonun direnci, diğerleri gibi kolayca çözümlenmesi önlemişti. Anlaşılan kaledeki silah, mühimmat, cephane ve erzak bolluğu da bu direnci tamamlıyordu. Genel hücumları ve farklı kollardan yürüttükleri lağımçı sonuç vermeyen Haçlılar, Yıldırım'ın çok uzaklarda olduğunu ve yetişemeyeceğini düşünüyorlardı. Ancak

çev. Mehmed Ata, haz. Mümin Çevik ve Erol Kılıç, c. I, İstanbul, 1998, s. 213. (Angel'in Bulgariyye tarihinden naklen)

⁶ Ancak Yıldırım, Macar elçilere sadece çadırının duvarlarına askerî ihtişamla asılı her türden silahlarını gösterdi ve onları şu sözleriyle uğurladı: "Efendinize geri dönün ve Bulgaristan üzerindeki hakkımın burada görmüş olduğunuz silahlarda ve savaş aletlerinde yattığını söyleyin dedi". Bkz. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. I İstanbul, 2011, ss. 215-216.

gelişmeleri dikkatle takip eden Sultan Bayezid topladığı kuvvetlerle derhal Niğbolu'ya yönelmiş kaledeki koşullar hakkında Doğan Bey'den bilgi almıştı. Önemli bir direnç sergileyen muhafızlar sultanın yetişmesi için gerekli zamanı sağlamış ve Yıldırım beklenmedik bir anda Niğbolu üzerine düşmüştür. Sultanın gelişyle kuşatma savaşı doğal olarak derhal meydan savaşına dönüşmüş ve Osmanlılar çok parlak bir zafer kazanmışlardır.

Kuruluş ve yükselme dönemlerinde Eflak, Boğdan ve Macaristan'a karşı yapılan yoğun seferler döneminde Niğbolu karakteristik bir sınır sancağı ve çekirdeğini oluşturan kale de bir serhat kalesiydi. Bu ülkelerin egemenlik altına alınmasıyla birlikte kentin ve kalenin bu niteliği kısmen ortadan kalkmış, sınırlar kuzeyde ve batıda epey uzak bölgelere taşınmıştı. Ancak Tuna nehrinin varlığı ve bölgeye kattığı askerî, idarî ve ekonomik değer Niğbolu'yu tipik iç-il sancaklarından ayırıyordu. Ayrıca Eflak'a bahşedilen ve geniş özerklikler içeren tâbiyet rejiminin barındırdığı riskler de Niğbolu'yu halen bir sınır sancağı olarak karakterize ediyordu.⁷ Dolayısıyla kale bölgede gelişen hadiselerin merkezine oturmaya ve belirleyici roller oynamaya devam edecektir.

Niğbolu Savaşı'ndan sonra uzun süre kayda değer bir gelişmeye sahne olmayan kale, 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşı sırasında Eflak Voyvodası Mihal'in saldırılarına maruz kalmıştır. İmparatorluğa tâbi Erdel ve Boğdan voyvodaları gibi Mihal de Habsburg Kralı Rudolf'la ittifak kurup isyan etmiştir (1595). Boğdan ve Eflak'ta durum, Osmanlıların aleyhine dönerken, İbrail, Kili, Silistre, Yergöği, Rusçuk, Varna gibi Tuna'daki mühim merkezler tehdit altına girmiş ve bazıları Mihal tarafından işgal edilmiştir. Osmanlıların Avusturya üzerinde yoğunlaşmasından yararlanan Mihal, Ferhad Paşa komutasındaki kuvvetleri yenerek Niğbolu'nun sur dışında bulunan kısmını yakıp yıkmıştır. Birkaç yıl sonra tekrar gelip (1597) bu defa Hafız Ahmed Paşa kumandasındaki birlikleri yenerek kaleyi kuşatmış ancak bir sonuç alamamış ve kenti tekrar tahrip etmiştir.⁸ Savaşın kritik aşamalarında yapılan bu saldırılar, kalenin bölge egemenliği açısından taşıdığı değeri ortaya koymaktadır. Nitekim Osmanlılar bu gerçeklikten hareketle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Eflak boyarlarından Flakoyan Boyaroğlu öncülüğündeki isyanı önlemek için kalede gerekli tedbirleri alıp ikmalleri yapmak için derhal harekete geçmişlerdir (1770).⁹

İmparatorluğun 1787'de Rusya'yla savaşından yararlanmak isteyen Avusturya'nın Ruslarla ittifak antlaşması yaparak Osmanlılara karşı ilan ettiği savaş, fiilen Yergöğü Mütarekesi (21 Eylül 1790), hukuken de Zıştovi Antlaşması'yla (4 Ağustos 1791) sona ermiştir. Savaş esnasında Avusturya kuvvetleri Nisan 1790'da ansızın Niğbolu'nun karşısındaki Kule (Holovnik) kalesine saldırdılar. Buna karşı koyabilmek için Niğbolu muhafızlarının büyük bir kısmının Kule'ye sevkiyle kalenin savunması epey zayıflamıştır. Niğbolu ve Kule kalelerini koruyabilmek için seferberlik ilan edilerek civar kazalarda eli silah tutan herkesin derhal yardıma koşmaları emredilmiştir.¹⁰ Bu esnada Niğbolu kazası ve civarındaki ahali arasına nifak girmesi ve asker azlığından (özellikle topçu eksikliği) zor durumda kalan halkın ve kalelerin muhafazası için Bıçakçızade Ali Paşa (Kule'ye) ve Eflak Başbuğu Osman Paşa (Niğbolu'ya) muhafız tayin

⁷ Evliya Çelebi 17. yüzyılda Niğbolu'yu, Eflak serhadi olarak tanımlamaktadır. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3. Kitap, haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, YKY, İstanbul 1999, s. 415.

⁸ Kiel, agm., s. 88; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/I, Ankara, 1995, s. 72, 73, 93; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 3, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, 2005, s. 261, 277.

⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Ali Emiri, Sultan Mustafa III, (AE.SMST.III), no: 128 – 9929 (25 Nisan 1770).

¹⁰ BOA., Cevdet, Askeriye (C.AS.), 880 – 37.801 (25 Nisan 1790).

edilmişlerdir.¹¹ Aynı anda Ruslarla da savaşıyan (1787-1792) Osmanlılar adeta iki ateş arasında kalmış haldeydiler. Yergöğü Savaşı'nda yenilgiye uğrattıkları Avusturya kuvvetlerinin ilerleyişini durdursalar da Niğbolu tehdit altındaydı. Ancak Fransız İhtilalinin sonuçlarının kendi topraklarında görülmesi ve Fransa'nın bir tehdiye dönüşmesi üzerine Avusturya, Yergöğü mütarekesiyle savaştan çekilmiştir. Avusturya kuvvetlerinin saldırılarının durdurulmasında Niğbolu ve Kule'de yapılan savunmanın ciddi katkıları olmuştur.

Bu zorlu mücadeleden kısa süre sonra patlak veren Pasban/Pazvantoğlu Osman ayaklanması (1795) bölgedeki Osmanlı düzenini sarsan ciddi bir soruna dönüşmüştür. Pasbanoğlu, Vidin'i ele geçirmiş ve 80.000 kişilik ordusuyla 1797'de Niş, Zıstovi, Rusçuk ve Sofya şehirleriyle birlikte Niğbolu'yu da istila etmiştir.¹² Tuna'nın öte yakasındaki Kule kalesi de aynı akıbete maruz kalmıştır. Niğbolu'nun düştüğü haberi İstanbul'a ulaştıktan sonra derhal durumun tahkikine başlanmış¹³ ve Pasbanoğlu'nun ahalinin malını yağmalayıp kaleyi ve havalisini top ve humbara atışlarıyla yoğun bir bombardımana tuttuğu, birçok çocuk, yaşlı ve kadını yakıp büyük zararlara yol açtığı belirlenmiştir.¹⁴ Pasbanoğlu Osman'ın bertaraf etmek için Rumeli Valisi Hacı Mustafa Paşa memur edilip Rumeli eşkıncileri ve timâr erbabına hemen harekete geçmeleri ve Prizrin, İlbasan, Ohri gibi sancakların beylerine de maiyyetleriyle birlikte Paşa'ya katılmaları emredilmiştir.¹⁵ Niğbolu'nun kurtarılması için Edirne beylerbeyi Yusuf Paşa'ya da maiyyetindeki askerlerle Osman Paşa ve Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'ya katılması emredilmiştir.¹⁶ Kısa süre sonra Kule Kalesi'nin kurtarılmasıyla sergerdeleri dağılan Pasbanoğlu'nun Eflak tarafına adam göndermemesi için gerekli düzenlemeler yapılmış ve böylece zabtı yaklaşan Niğbolu kalesinin kurtuluş haberi beklenmeye başlanmıştır.¹⁷ Silistre Valisi Osman Paşa'nın hasekisi Niğbolu'nun kuşatıldığını bildirdikten bir gün sonra kale kurtarılmış ve eşkıya kılıçtan geçirilmiştir (7 Mart 1798).¹⁸ Osmanlı döneminde maruz kaldığı tüm saldırıları savuşturabilen Niğbolu'nun, fethinden dört asır sonra, üstelik bir mütegalibe/ayan tarafından zaptı oldukça dramatiktir. Bu istilayla kale ilk kez elden çıkmış ve bu olay istihkâmın tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bilindiği gibi, bir kalenin fethinden ve kurtarılmasından sonra, ordu serdarından başlanarak en alt kademedeki neferlere kadar kahramanlık ve yararlılık gösterenler ödüllendirilirdi. Niğbolu kalesi ve havalisinin Pasbanoğlu'ndan kurtarılmasına memur edilen Silistre Valisi Osman Paşa'ya üstün hizmetlerinden ötürü hazine-i şahaneden 50.000 guruş ve maiyyetindeki bazı kimselere verilmek üzere 100 kaput gönderilmiştir.¹⁹

¹¹ BOA, AE., Sultan Selim III (SSLM.III), 189 – 11.366 (9 Eylül 1790).

¹² Kemal Beydilli, "Pazvandoğlu Osman", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, c. 34, İstanbul, 2007, s.208-210.

¹³ BOA, Hattı Hümayun (HAT.), 74 – 3063 (22 Kasım 1797).

¹⁴ BOA., AE., SSLM.III., 364 – 20.791 (14 Haziran 1798).

¹⁵ BOA, Cevdet Dahiliye (C.DH.), 102 – 5087, (15 Aralık 1797); HAT., 74 – 3063 (22 Kasım 1797), Cevdet, Zabtiye (C.ZB.), 20 – 965 (19 Aralık 1797); İbnülemin, Şükr ü Şikâyet (İE.ŞKRT), 4 – 327 (28 Aralık 1797).

¹⁶ BOA., C.AS., 107 – 4814 (16 Şubat 1798).

¹⁷ Zıstovi ile Plevne ve Kule kalesinin kurtarıldığına ilişkin, BOA., HAT., 56 – 2564 (21 Şubat 1798); HAT., 56 – 2646 (1 Mart 1798); HAT., 64 – 2794 (6 Mart 1798).

¹⁸ BOA., HAT., 220 – 12.185 (6 Mart 1798); HAT., 47 – 2283 (7 Mart 1798); C.DH., 244 – 12.188 (7 Mart 1798).

¹⁹ BOA., C.DH., 220 – 10.958 (12 Şubat 1798). Niğbolu'nun kurtarıldığı ve eşkıya reisi Emin ile arkadaşlarının idam edildikleri haberini getiren Rumkaleli Mustafa'ya kürk giydirilip yarım kese akçe verilmiş , yine kalenin eşkıyadan kurtarıldığı haberini vermek için gelen Silistre Valisinin Enderun başçavuşu ve diğerlerine elbise ve atıyyeler verilmiştir, C.DH., 291 – 15.549 (13 Mart 1798); C.AS., 1222

Niğbolu kalesi, II. Viyana Kuşatmasından sonra başlayan geri çekilme sürecinde Avusturya ve özellikle de Rusya'nın saldırılarına maruz kalmıştır. Kale, Pasbanoğlu'ndan kurtarıldıktan sonra, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Bu süreçte Rusların Tuna'nın öte yakasındaki ilerleyişinin, Rusçuktaki ordunun yenilmesi üzerine beri tarafa yönelmesi ihtimaline karşı kalenin tahkimine başlanmıştır. Rusların orduyu bertaraf edip Zıştovi üzerine harekete geçtikleri haberi üzerine derhal Niğbolu Muhafızı Abbas Paşa ile birleşip kalenin savunmasına özen gösterilmesi için ordu çarhacısı Mahmud Paşa'ya; Tırnova'nın muhafazası için de Avlonya ve İnebahtı mutasarrıfı Muhtar Paşa'ya hükümler çıkarılmıştır.²⁰ Kalenin tahkimi için Şumnu ordusundan top ve mühimmat gönderilmiştir.²¹ Niğbolu Muhafızı Mahmud ve Kule Muhafızı Abbas paşalar, Ruslar tarafından kara ve nehir tarafından kuşatılan Kule kalesinin on gün sonra teslim olduğunu, şayet yardım gönderilmezse Niğbolu kalesinin de düşeceğini bildirmişlerdir.²² Nihayet Serdar-i Ekrem Yusuf Paşa'nın Rikâb Kaymakamlığına yazdığı 5 Kasım tarihli tahrirat ile kaledeki askerî personel ve halkın Rus generaline Niğbolu'yu teslim ettikleri bildirilmiştir.²³ 24 Ekim 1810'da zaptedilen Niğbolu kalesi 1 Mayıs 1811'e kadar Rus işgali altında kalmıştır. Ruslar 1811 ilkbaharından itibaren ikmal sıkıntısı çeken ordularını Tuna'nın kuzeyine çekmeye başlamış ve 1 Mayıs'ta da Niğbolu kalesinin büyük bir kısmını havaya uçurarak kentten ayırmışlardır.

Niğbolu ve Kule kaleleri kapsamlı bir biçimde yürütülen inşa projelerinden sonra, neredeyse yeni baştan yapılmıştır. Ne var ki Ruslar, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Tuna'da yeniden harekete geçeceklerdir. Eflak tarafından gelip Kravya'de toplanan Rus orduları Niğbolu'ya doğru yürüyüp 14 Şubat 1829'da Kule-i Atik ve Cedid kulelerini (Cedid Kuleyi *teslim*, Atik Kuleyi ise *vire* ile) alarak direncini epey zayıflattıkları Niğbolu kalesini²⁴ iki haftalık bir kuşatmadan sonra ele geçirmişlerdir.²⁵ Savaşın sonunda 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması ile Niğbolu, Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir. Nihayet 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Tuna'yı aşan Ruslar Zıştovi'yle birlikte Niğbolu'ya da saldırmışlar ve ağır bir bombardımanla kaleyi ele geçirmişlerdir. Böylece Niğbolu Osmanlı egemenliğinden çıkmıştır.

1. Niğbolu İstihkâmının Yapısal Mahiyeti ve Özellikleri

Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Niğbolu, imparatorluğun askerî, idarî, malî ve sosyal-ekonomik kurumları çerçevesinde organize edilmiştir. Bu süreçte kalenin varlığı ve jeostratejik konumu da belirleyici rol oynamıştır. Merkezini kalenin teşkil ettiği bu küçük kent, idarî taksimatta sancak merkezi olarak dizayn edilmiş ve timâr rejimi esasında örgütlenen hinterlandıyla birlikte Niğbolu sancağı teşkil edilmiştir. Niğbolu'nun sancak statüsü kentin kaybına kadar da hiç değişmemiştir. Bu yapılanmada kale merkezli kent, Niğbolu kazasının da *nefsini* oluşturmuştur.

Kentin ve sancağın idarî, askerî, sosyal ve ekonomik yapısını da karakterize eden kalenin ilkin fizikî yapısı ve özelliklerini belirlemek gerekir. Öncelikle istihkâmın, *Niğbolu Kalesi*, kıyıdaki küçük *Liman Kalesi* ve nehrin karşı yakasında büyükçe bir kule olan *Hlevnik/Holovnik Kalesi*

– 54.870 (15 Mart 1798); Nitekim kalenin kurtarılmasında hizmeti görülen sergerdelere de hil'atler tertip edilmiştir, HAT., 66 – 2857 (20 Eylül 1800); bkz. HAT., 61/2710; 53/2481; 77/3184; 54/2511; 55/2549.

²⁰ BOA., Cevdet, Hariciye (C.HR.) 73 – 3608 (19 Eylül 1810), C.AS., 424 – 17.595 (20 Eylül 1810).

²¹ BOA., C.AS., 346 – 14.320 (23 Ekim 1810).

²² BOA., HAT., 997 – 41.882 (25 Ekim 1810).

²³ BOA., HAT., 997 – 41.882 (5 Kasım 1810).

²⁴ BOA., HAT., 1064 – 43.661 (2 Temmuz 1829).

²⁵ BOA., HAT., 1035 – 42.931 (28 Şubat 1829).

olmak üzere üç bağımsız binadan oluştuğunu söylemeliyiz. Liman kalesi ve özellikle son dönem belgelerinde Kule/Kulle kalesi olarak adlandırılan Holovnik, Niğbolu kalesini tamamlayan yapısal parçalardır. Henüz 1490'da bir mevâcib defterinde “*Kal`a-i Burgaz-i Niğbolı, nâm-i diger Holovnik der Öte Yaka*” şeklinde kayıtlı Niğbolu kalesinin bir burgazı/kulesi olarak tanımlanan Holovnik'in misyonu da formüle edilmiştir.²⁶ Nehir kaleleri karakteristiği çerçevesinde Niğbolu kalesiyle bütünleştirilen Holovnik kalesine ve garnizonuna ilişkin bilgiler bütüncül biçimde Niğbolu kalesinin bünyesinde değerlendirilmelidir. 1811'de Rusların verdiği tahribat nedeniyle yapılan inşa çalışmalarında Holovnik (atik kule) onarılrken, burada yeni bir kale daha (cedid kule) yapılmıştır.

Başta tahrir defterleri olmak üzere, Niğbolu kalesine ait muhtelif Osmanlı evrakında yer yer söz konusu istihkâmlara ilişkin kayıtlar da mevcuttur. Kalenin yapısal formasyonu hakkında Evliya Çelebi detaylı bilgiler vermiştir. Kaleyi başlıbaşına *yüksek dağ* olarak nitelendiren Evliya Çelebi, yapıcısının Bizans imparatoru II. Kostantin'in kardeşi Nikepoli kral, yani "Cennet kuşu kral" olduğunu ve onun adıyla adlandırıldığını belirtir. Duvarlarına Rum yazısıyla birçok tarih düşüldüğünü yazan Evliya Çelebi, kale dizdarı, neferleri, liman kaptanı ve liman neferleri bulunduğunu söyler ve kaleyi tanımlamaya şöyle devam eder:²⁷

“Tuna kenarında oldukça yüksek, çakmak taşlı, kızıl ve yalçın kaya üzerinde dörtgen şekilli taştan yapılmış sağlam ve dayanıklı bir kaledir. Çepeçevre büyüklüğü 4.000 adımdır. Tuna'ya bakan kısmı gayet sarp kayalar olduğu için o tarafında sur yoktur, derin bir uçurum olduğundan buraya eskiden de duvar örülmemiştir. Bu tarafta hepsi şahane cumbalı ve bütün pencereleri Tuna'ya bakan büyük saraylar vardır ve buradaki sokaklar tamamen sarp taşlık olduğu için taştan kesilme kaldırımlı merdiven merdiven yokuştur. Kalenin 26 kulesi ve 2 kapısı vardır. Bunlardan biri doğu tarafına açılan ve iki kat sağlam demirden yapılmış çarşı kapısıdır. Bu kapı kulesinin içinde bir mescid vardır. Yağmur yağdığına sel suları bu kapının dibinde bulunan demir bir tahliye penceresinden dışarı akar. Diğer kapısı ise batıya bakar ve kale içindeki yukarı çarşıya çıkar. İç yüzünde borçlu ve katil zindanı vardır. Yine iki kat olan bu kapının arasında tunçtan yapılmış büyük bir insan pençesi ve at giyimleri vardır ve kalenin bütün neferleri burada gözcülük yaparlar. Dizdar bu kalede oturur. Her gece davullar çalınır ve muhafızlar "Allah yektir yek!" diye bağırlar. Zira Eflak serhaddidir. Özellikle Tuna Nehri buz tuttuğu zamanlarda aşağı şehirdeki bütün insanlar değerli eşyalarını kaleye koyarlar. Bu derece serhaddir. Düşman ile aralarında yalnız Tuna Nehri vardır. Kale içinde toplam 600 hane vardır. Hepsi eski yapı kiremit ile örtülü bakımlı ve havası güzel evlerdir. İçerde tuğla minareli ve kiremit örtülü eski bir cami olan Yıldırım Han Camii vardır. Kalenin doğusu, kiblesi ve güney tarafı duvarlarının burçları, bedenleri ve hendekleri gayet sağlam ve dayanıklı surdur. Hendeği tamamen çakmak taşlı kesme hendektir. Bu yukardaki kalenin yalçın kayası altında aşağıda küçük bir hisar daha vardır ki Tuna kenarında kayalara bitişik başka bir liman kalesidir. Burçları ve bedenleri usta işi olup bu da dörtgen şekilli bir taş yapıdır ama küçük ve yalın kattır. Büyüklüğü tam 500 adım olan kalenin içinde 50 adet kiremit örtülü evler ve doğu yönüne açılan bir kapısı vardır. Ana kaleden ayrı dizdarı ve neferleri vardır. Eski zamanlarda bu kale limanmış. Hala Tuna kenarında olan duvarlarda gemilerin girip çıkacağı kemerler açık seçik bellidir. Liman kalesinin doğu tarafında dere aşırı Niğbolu'nun büyük varoşu bulunmakta olup bu eski şehrin kalesi ve hendeği yoktur. Büyük varoшта 3.800 adet donanımlı ve mükemmel, kiremitli ve şindire tahta örtülü, altlı-üstlü, bakımlı ve şenlikli ileri gelen haneleri vardır.” Seyahatnâmedeki bu bilgiler, kalenin kuruluş

²⁶ BOA., Maliyeden Müdevver Defter (MAD.), no: 15.334, vrk. 51.

²⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, ss. 414-416.

amacının yanı sıra misyonunu da açıklayıcı nitelikte olup arşiv belgelerindeki verilerle de örtüşmektedir.

Kale fethinden itibaren periyodik, tamir, tahkim ve yenileme odaklı birtakım inşa faaliyetlerine sahne olmuştur. Bu süreçte teknolojik gelişmelerle birlikte ateşli silahlara karşı koyma ve bunları savunma sistemine entegre gayesiyle sur ve kulelerin boyutlarındaki değişimin yanı sıra tabya ve rampaların eklenmesiyle yapısal bir dönüşüm süreci başlamıştır. Niğbolu kalesini de kapsayan bu süreçte yapıya yeni parçalar ilave edilmiştir. 1811’de Ruslar tarafından büyük kısmı yıkılan Niğbolu ve Kule (Holovnik) kalelerinin yeniden yapımı sırasında hazırlanıp merkeze sunulan plan ve proje çizimleri, bu istihkâmlar ve fizikî unsurları hakkında önemli veriler içermektedir. Yeni projenin kalenin eski haline sadık kalınarak yapıldığı göz önüne alınırsa,²⁸ bu çizimlerdeki unsurların büyük bir kısmının daha önceden mevcut olduğu söylenebilir.

İnşa öncesinde kalenin eski şeklinin planı Mühendishâne-i Hümâyûn şakirdi İshak tarafından çizilmiştir. Planda kalenin sur sistemi ve yeni eklenecek duvarlar, kuleleri, tabyaları, cephanelikleri ve kapıları görülmektedir. Bu unsurlar şöyledir: Mühimmat Kulesi, kale kapıları, Yıldırım Bayezid Han Camii, büyük ve küçük cephanelikler, su yoluna siper olan duvar, yeni yapılacak duvar, Cephanelik Tabyası, Büyükkapı Tabyası, Topbaşı Tabyası, Küçükkapı Tabyası, Tuna sahilindeki liman kalesi ve içindeki ambarlar. Yine İshak tarafından hazırlanan Kule kalesinin planındaki unsurlar da şunlardır: Kapı hizasında bulunan sahra şevi, köprü, kapı, kapı üstünde bulunan karakolhane, yeniçeri kışlası, mühimmat ambarları, Ağa Tabyası, Erdel Tabyası, Armutlu Tabyası, Tuna Tabyası, Koyun Baba Tabyası, büyük ve küçük cephaneler, karakol, iç kale ve dizdar yeri.²⁹

Hazırlanan başka bir planda da kalenin yıkılan kısımlarının yanı sıra yıkılmayan kısımları da gösterilmiştir. Bu planla tespit edilen istihkâm unsurları ise şunlardır: Kırk arşınlık kısmı yıkılan hendek duvarı, top ve araba geçişi için son derece gerekli olan yıkık haldeki Koç Tabyası, Dış Tabya, İslanbol Kapısı, Horozoğlu Tabyası, Mizinoğlu Tabyası, mühimmat ambarı, Orta Kapı, Çarşı Kapısı, Paşa Tabyası ve buradaki kapı, tophane ve cephanelik, Liman Tabyası ve buradaki Liman Kapısı, Ambar ve Cephanelik, Su Kapısı, yıkılmış çim siper, Taş Tabyası, Yeni Tabya, Eski Tabya, Kule Tabyası ve Ballica Tabyası.³⁰

İnşası devam eden yapının, Mühendishâne-i Hümâyûn şakirdanından Niğbolu Kalesi memuru Mülazım-i Salis Seyyid Ömer Bey tarafından tamamlanan kısımlarını içeren başka bir planı daha hazırlanmıştır. Bu plandaki istihkâm unsurları ise şöyledir: İstanbul Kapısı, yeniden yapılan Şah Melek Camii, İskele kenarı (iskelenin yanında som taştan Liman Tabyası inşa edileceği belirtilmiştir), ve bu mahalde yenilenen Mühimmat Cephaneliği ve Cephanelik, Eski kale altından araba geçişi için yeniden kazılıp inşa olunan yol, Dere yolu, Pazar Kapısı, Top sayvandı, Harap hamam, Hamam Tabyası, kale kapısından inen mahalle yolu, inşa edilecek Tekke Kapısı, Tekke Tabyası, Uğrun kapı, Orta Tabya, İstanbul Kapısı, Koçbaba Tabyası, Ballica Tabyası, Kanara Tabyası, (Kanara Tabyasından eski kale duvarına varıncaya ve yüksek yar başından Tuna Nehri’ne kadar derinliği iki yüz zirâ’, Tuna Nehri, Yeniden inşa olunmakta olan Kule Kalesi’dir dört yüz mimarî zirâ’ ölçeğindedir, tamiri için irade çıkan eski kule kalesidir).³¹ Kale yıkıldıktan

²⁸Harap olan Niğbolu Kalesi’nin yerine Ballica mevkiinde yeni bir kale yapılması düşünülse de, maliyeti çok yüksek olduğu için vazgeçilmiş ve yapının eski şekline göre yeni baştan inşası karar verilmiştir.

²⁹ BOA., HAT., 00598,(23 Aralık 1813), bkz. Ek. I/I ve I/II.

³⁰ BOA., Plan-Proje-Kroki (PLK.p.), no: 00878 (23 Aralık 1813), bkz. Ek. II

³¹ BOA., PLK.p., no: 01336, bkz. Ek. III.

sonra oluşturulan inşa için çizilen bu planlarla, yapının bedeni ve kapı, tabya, hendek, cephanelik, anbar gibi temel unsurları önemli ölçüde ortaya çıkarılabilmektedir.

Gerek, kronik, seyahatnâme, ve arşiv belgeleri gibi materyaller, gerekse 1813'te çizilen bu planlar kalenin, özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok kapsamlı bir yapısal dönüşüm sürecine tabi tutulduğunu göstermektedir. Ateşli silah teknolojisinin gelişimiyle birlikte 15. yüzyılın sonlarına doğru başlayan kale mimarisindeki dönüşüm süreci, Avrupa'da özellikle İtalya merkezli bir devrime yol açmıştı. Bu dönüşümle birlikte 16. yüzyıldan itibaren yeni kale tipleri süreci karakterize ederek, inşa ve mühendislik faaliyetlerini artırmıştır. Osmanlılar da bu süreçte özellikle serhat eyaletlerinde ve birtakım stratejik noktalarda bulunan kaleleri bu yeni mimarî ve mühendislik modellerine uyarlamışlardır. Bu süreçte çağdaş bir gözlemci olan Evliya Çelebi'nin Niğbolu hakkında verdiği bilgiler, sınır eyaletlerindeki kaleler hakkında verdiği bilgilerle karşılaştırıldığında, 17. Yüzyıl ortalarında Niğbolu kalesinde bu dönüşüm doğrultusunda geniş çaplı uyarlamalara gidilmediği görülür. Nitekim 1813'te hazırlanan planlar, kalenin bu sürece büyük ölçüde 18. Yüzyılda tabi tutulduğunu göstermektedir. Evliya Çelebi onca malumat arasında kale mimarisindeki bu köklü dönüşümün başlıca unsurlarından olan ve 1813 planlarında görülen tabyalar hakkında bir bilgi vermemiştir. Bu tasarrufun temel nedeni, Niğbolu'nun bu dönemde önemli ölçüde bir iç-il kalesi addediliyor olmasıdır. 17. Yüzyılda bazı yeni düzenlemeler yapılsa da II. Viyana kuşatmasından sonra Avusturya ve Rus saldırılarının Tuna nehrine ve Niğbolu'ya dayanması üzerine radikal değişikliklere gidildiği ve kalenin son mimarî ve mühendislik teknolojilere uyarlandırıldığı anlaşılıyor. Söz konusu planlarda karşımıza çıkan tabyaların inşası ve sur sistemindeki değişiklikler bu süreçte yapılmış olmalı. Nitekim bu süreçte kıyıda bulunan Liman kalesinin de yerini Liman tabyasına bıraktığı görülüyor.

2. Niğbolu İstihkâmında Yürütülen İnşa Faaliyetleri

İnşa işleri kale kurumunun doğal ve süreklilik arz eden parçalarından biridir. Zira düşman saldırıları, yağış, rutubet, sel baskını, yıldırım düşmesi, deprem, erozyon, toprak kayması, rüzgâr ve fırtına, radikal ısı değişimleri gibi doğa olayları, teknolojik yenilikler ve nüfus hareketliliği gibi etmenler, inşa faaliyetlerini kale kurumunun bünyesine yerleştirmiştir. Dolayısıyla yapım, onarım, tahkim temelli inşa işleri arızî durumların yanı sıra aralıklarla sürdürülmüştür. Bu doğrultuda Niğbolu Kalesi de periyodik bir biçimde çeşitli inşa faaliyetlerine sahne olmuştur. Bazı arşiv belgeleri Niğbolu kalesinde yapılan inşa işlerini içermekte olup kalenin ve kentin tarihine de ışık tutmaktadır.

Fetihten sonra Niğbolu kalesinde yapılan inşa çalışmaları hakkında yeterli veri olmamasına rağmen, Haçlı kuşatması (1396) karşısında sergilenen direnç bu hususta bazı fikirler vermektedir. Niğbolu Savaşı'ndan sonra, kalenin kuşatma esnasında hasar gören istihkâmları tamir edilirken bu süreçte savunma sistemi için risk teşkil eder nitelikte zayıf yapılar ve eksiklikler ortaya çıkmışsa bunların da giderildiğine kuşku yoktur. Nitekim bu badireden sonra vuku bulan Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra başlayan ve devleti büyük bir bunalıma iten Fetret Devri'nde (1402-1413) bütün Rumeli'de olduğu gibi Niğbolu sancağındaki yapının da çözülmeye uğramadan sağlam biçimde durması büyük ölçüde timâr sistemiyle sağlanırken, kalenin organizasyon niteliği ve çalışma prensiplerinin de kuşkusuz önemli katkıları olmuştur.

Fethinden hemen sonra, doğal olarak tamir ve tahkim odaklı birtakım inşa faaliyetlerine sahne olan istihkâmlar, kalenin kısa süre sonra Haçlılar tarafından kuşatılması üzerine tekrar titiz bir

onarımından geçirilmiş görünüyor. Zaman içerisinde rutin bakım ve onarım işlemleri gören kale yukarıda da belirtildiği gibi 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşları'nda Eflak Voyvodası Mihal'in saldırılarına maruz kalmıştır. Bu süreçte Mihal, Osmanlı güçlerini yenerek kasabayı yakıp yıkmış, üç yıl sonra tekrar gelmiş birlikleri yendikten sonra kaleyi kuşatmış ancak bir sonuç alamayınca kenti tekrar tahrip etmiştir. Mihal'in geri çekilmesinden sonra kalenin Hafız Ahmed Paşa tarafından tamir ettirildiği bilinmektedir.³² Birtakım küçük çaplı bakım işlemleri dışında kalede özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köklü yapısal dönüşümlere yol açan bir inşaa sürecinin başladığı anlaşılıyor. Yukarıda açıklandığı gibi, kale mimarisindeki değişime uyum odağında yapılan çalışmalarla istihkâmlara yeni tabyalar eklenmeye ve sur ve hendek sistemlerinde de bazı yeniliklere gidilmeye başlanmıştır. Bu sürecin sonuçları kale planlarının çizimlerinde görülmektedir.

Bu dönüşüm sürecinde kalenin Özi Eyaleti valisi Yusuf Paşa tarafından da tamir, tahkim ve teçhiz temelli inşaa ve bakım işlemine tabi tutulduğu tespit edilmektedir. Bu sürecin kalenin tarihinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Yusuf Paşa tarafından tutulan nefer, top ve cephaneye ilişkin kayıtlar, Niğbolu Kalesi'ndeki organizasyona ilişkin en ayrıntılı bilançolardan birini teşkil etmektedir.³³ II. Viyana Kuşatmasından sonra birçok cepheye sürdürülen savaşlar esnasında Tuna hattındaki diğer kalelerde olduğu gibi Niğbolu'da da Avusturya, Lehistan ve Rusya'dan gelebilecek saldırılara karşı önlem kapsamında tamir, teçhiz ve personel organizasyonu temelinde esaslı çalışmalar yapılmıştır. 1690 tarihli hükümlerle Yusuf Paşa'dan Niğbolu kalesinde yürütülecek tamir çalışmalarını bir an önce bitirmesi, Tuna kapudanı Ali Paşa'ya da tamirat işi tamamlanıncaya kadar inşaa faaliyetleri ve şantiye bölgesinin güvenliğini sağlaması emredilmiştir.³⁴ Uzun bir zaman dilimine yayılan projede Yusuf Paşa mübaşeretinde, kale içerisinde yeni bir cephaneye binası yapmış, Eflak yakası ve Tuna nehri yönüne bakan taşlık üzerinde bulunan ve zaman içerisinde harap olan kadimi top tabyasıyla birlikte toprakların altındaki aşınan tahtalar ve liman kalesinin kuzeyindeki harap taş tabya tamir edilmiş, taşlık arasında yaklaşık olarak uzunluğu 17 metre, genişliği 1.8 metre ve derinliği de 3 metre olan su yolu açılmış ve güneyine de iki kat yeni tabya inşaa edilip yakınında bulunan yaklaşık 90 metrelik şarango onarılmıştır.³⁵

Kalede küçük çaplı rutin inşaa çalışmalarıyla birlikte birtakım tamir işlerine daha sonra da devam edilmiştir. 26 Nisan 1752 tarihli bir fermanla kalenin barut kulesinin tamiri, öncesinde barutların güvenli bir mahalle nakli ve bu esnada eskimiş barut varillerinin de yenilenmesi emredilmiştir.³⁶ 25 Kasım 1757 tarihli keşif defteriyle yenilenmesi gereken tabyalar ve topraklar tespit edilip çalışmalara başlanmıştır.³⁷ 19 Temmuz 1766'da ahşap bir cephaneliğin inşası tamamlanıp merkezden mühimmat gönderilmesi emredilmiş³⁸ ve 23 Ekim 1768'de Kule kalesinde de keşif defteri doğrultusunda tamirat yapılmıştır.³⁹

³²Kiel, agm., s. 88; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/I, Ankara, 1995, s. 93; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 3, çev. Nilüfer Epeçeli, İstanbul, 2005, s. 261, 277.

³³BOA., Büyükkale Kalemî (D.BKL.d), no: 32.226 (1 Nisan 1700).

³⁴BOA., Mühimme Defteri (MD.), no: 99, hüküm no: 48 ve 47 (16-19 Ekim 1689).

³⁵BOA., D.BKL.d, no: 32.226, vrk. 10.

³⁶BOA., C.A.S., no: 653 – 27.460. Yapılan harcamalarla birlikte tamiratla ilgili emr-i şerifleri içeren defter parçasında bu tamirin Ekim'de ayı başında tamamlandığı görülüyor. BOA., Baş Muhsebe Kalemî (D.BŞM.d.), no: 41.169 (9 Ekim 1752)

³⁷BOA., D.BKL.d., no: 32.569.

³⁸BOA., C.A.S., no: 1050 – 46.116.

³⁹BOA., C.A.S., no: 1165 – 51.843.

5 Kasım 1770 tarihli belgeler sefere gidecek asker için Lom iskelesi ve Sofya havalisinden gelecek olan peksimet ve zahirenin Niğbolu iskelesine nakli için Niğbolu kalesinin bitişiğindeki Liman tabyası yakınına bir ambar inşasına karar verilip yapımına geçildiğini göstermektedir.⁴⁰ II. Viyana Kuşatması'ndan sonra sınırların geri çekilmesine, lojistik ve ikmal hatlarının merkezî istasyonları niteliğinde olan ileri hatlardaki kalelerin peş peşe kaybedilmesi de eşlik ediyordu. Bu dönemde girilen ambar inşası, gündün güne büyüyen Rus tehdidinin Osmanlı İmparatorluğu için artık ne denli büyük bir sorun haline geldiğini de göstermektedir. Kuşkusuz bu inşa projesinin temelinde 1668-1774 Osmanlı-Rus savaşlarında ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için iç bölgelerden tedarik edilip Niğbolu'ya taşınan erzak ve zahireyi Tuna yoluyla seri bir biçimde askere ulaştırma gayesi yatıyordu. Bu proje Niğbolu'nun yeniden önemli bir askerî merkez olarak ön plana çıktığını gösteren parametrelerden biridir. Daha önce fetihlerle serhatların Avrupa'da uzak noktalara taşınmasıyla bir *iç-il sancağına* dönüşen Niğbolu'nun bu dönemde sınırların geri çekilmeye başlamasıyla nehir kıyısında sahip olduğu stratejik konum nedeniyle yeniden önemli bir askerî köprübaşına dönüşmeye başladığı görülüyor.

Nitekim bu süreçte ambar inşasıyla birlikte Niğbolu Kalesi de kapsamlı bir tamir ve inşa sürecine tabi tutulmuştur. Kalede tamire ve inşaya muhtaç mahal ve mevzilere yönelik çalışmalar tamamlanarak Ocak 1772'de projenin keşif ve muayenelerini de içeren bir defter hazırlanmıştır. Bu çalışmalar esnasında üretilmiş belgeler kalede oldukça detaylı ve geniş kapsamlı çalışmalar yapıldığını göstermektedir. Dergah-i Mualla gediklilerinden Bosnalı Mustafa Ağa'nın *hâssa bina emini* tayin edildiği projede şunlar yapılmıştır: Başta surlar olmak üzere, iç hendek ve kalenin diğer istihkâmlarındaki harap ve yıkık haldeki duvarlar tamir edilmiş, mühimmat ve barut cephaneleri üzerine ve rıhtıma yeniden tuğla döşenmiş, zindan yeniden inşa edilip üzerine şindire çekilmiş, dizdar odası gibi yapılar yenilenmiş, büyük kapı (bâb-i kebir) önündeki köprü yenilenip kazıklarla güçlendirilip iki yanına korkuluk yapılmış ve üzerine tahta şindire (tavan) çekilmiştir, küçük kapı (bab-ı sagir) denilen iç kale kapısı önündeki hendeğin üzerine asma köprü yapılmış, topların kundakları tamir edilmiş, Kule kalesi cebehanesinin kapısı yenilenmiş, camilerde çeşitli tamir ve yenileme işlemleri yapılmış, tophane mühimmatı mahzeniyle duvarları tamir edilmiş, hisarpeçeler yenilenip tamir edilmiş, şaranpolar elden geçirilerek kapıları onarılmış, şaranponun iç hendekleri temizlenip açılmış ve üzerine yeni bir köprü ve korkuluk inşa edilmiş, şaranponun iç tarafındaki seğirdim yerleri toprak sürülüp kazık ve çubuklarla güçlendirilmiş, siyah barut cebehanesinin duvarları ve kemerleri tamir edilmiş, atik mühimmat ve barut kulelerinin bakımı görülüp şindire çekilmiş ve dizdar tabyası gibi yıkık halde olan tabyalar tamir edilmiştir.⁴¹

Bakım ve tamir odaklı çalışmalar bu kapsamlı projeden sonra da devam etmiştir. Kalenin tamirine ilişkin 26 Mart 1777'de Niğbolu kadısı ve bina eminine yazılan hükümle, gereken kerestenin Eflak voyvodasından istenilmek suretiyle tedariki emredilmiştir.⁴² 1783'te kalenin savunma sistemini güçlendirmek için surların dışına hendekler açılması emredilmişse de, proje maliyetinin büyük masraflara yol açacağı buna karşın hendek sisteminin de pek bir faydasının olmayacağını bildirilmesi üzerine iş iptal edilmiştir.⁴³ 14 Ağustos 1785'te kalede onarıma muhtaç duvarların, tabyaların, cebehane ve mühimmat ambarlarının tamirleri yapılmıştır.⁴⁴ 9

⁴⁰ BOA., C.A.S., 1026 – 44.984 / 1, 2 ve 9.

⁴¹ BOA., Bab-1 Defteri, Baş Muhasebe, Bina Eminliği (D.BŞM.BNE.d.), no: 15.975, vrk., 6 ve 8; no: 15.992, vrk., 2-3 ve 16.217, vrk., 2-7. (1771).

⁴² BOA., C.A.S., no: 851 – 36.403 (26 Mart 1777).

⁴³ BOA., C.A.S., no: 1020 – 44.708 (3 Nisan 1783); AE. Sultan Abdülhamid I (SABH.I.), 101 – 6916 (25 Haziran 1783); C.A.S., no: 1158 – 51.521 (25 Kasım 1783).

⁴⁴ BOA. C.A.S., no: 569 – 23.911 (H. 08. 10. 1199).

Eylül 1790'de çıkarılan bir hatt-i hümayunla Niğbolu kalesi ve Tuna'nın karşısındaki Kule'delüzumlu görülen tamir işlerinin yerine getirilmesi emredilmiştir.⁴⁵ Daha sonra kaledeki topçu nefer kışlaları⁴⁶ ve cephaneliğin⁴⁷ de tamirden geçirildiği görülmektedir.

Daha önce belirtildiği gibi Niğbolu kalesinde devam eden bu inşa faaliyetleri, bir bakıma 1683'ten sonra yaşanan kayıplar ve özellikle Rus ilerleyişi karşısında Tuna boyundaki diğer kaleler gibi Niğbolu'nun da yeniden önemli bir köprübaşı ve savunma merkezine dönüştürülme sürecini ortaya koymaktadır. Nitekim 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşında Ruslar hızlı bir biçimde Tuna'ya inmiş ve 1810 Ekim'inde General Michail Kutuzov Niğbolu'yu ele geçirmiştir. Ruslar yaklaşık altı ay işgal altında tuttıkları kaleyi terk etmeden önce 1811 Nisan'ında kalenin büyük bir kısmını havaya uçurmuşlardır. Rus kuvvetlerinin çekilmesinin ardından Osmanlılar kaleyi tekrar yapmaya başlayacaklardır.

Bu süreç kalenin tarihindeki en geniş çaplı inşa çalışmalarına yol açmış görünüyor. Projenin kapsam ve büyüklüğü Rusların çekilirken kaleye verdikleri yıkımın boyutlarını da ortaya koymaktadır. Yapılan fizibilite çalışmaları sonucunda Osmanlı idaresi ilkin Niğbolu Kalesi'nin tamirinden vazgeçip civardaki Ballica mevkiinde yeni bir kale yapımına karar vermiş, hatta kalede kullanılacak malzeme çeşitleri ve fiyatlarını belirlemeye yönelik çalışmaların yapılması suretiyle yeni inşa projesi için bir keşif defteri bile hazırlanmıştır.⁴⁸ Ancak kısa süre sonra yeni bir kale inşasının mali açıdan çok masraflı olacağı göz önüne alınarak proje iptal edilip yapının eski şekline göre tamirinde karar kılınmıştır.⁴⁹ İnşaya ilişkin söz konusu karar aşamalarını da içeren ve peş peşe sadır olan hatt-i hümayunlar arasında yıkılan eski Niğbolu kalesinin ve Ballica mevkiinde yeniden yapımı tasarlanıp daha sonra iptal edilen kalenin planlarına da yer verilmiştir.⁵⁰ Ruslar geri çekilirken Tuna'nın öte yakasındaki Kule kalesine de zarar vermişlerdir. Tıpkı Niğbolu gibi Kule kalesinin tamiri için de ihtiyaç duyulacak malzemeler ve fiyatları bir keşif defteriyle belirlenmiş ve yapı Eflak dahilinde olduğunda Eflak voyvodası ve Niğbolu kalesi sabık mütesellimi Ali Ağa tarafından tamir ettirilmesi halinde çok ucuza mal olacağı beyan edilmiştir.⁵¹ 4 Aralık 1813 tarihli hatt-i hümayunla Niğbolu kalesi ile karşıda Eflak yakasındaki kulenin tamir ve yenilenmesi işi için emin olarak ilkin sabık Niğbolu mütesellimi Ali Ağa (Niğbolu kalesinin tamirine) ve Kara Mustafa Ağa (Kule kalesinin yıkılıp Tuna sahilinde yeni bir kale inşasına) tayin edilmiştir.⁵² Ancak bu önemli projenin temelini oluşturan Niğbolu Kalesi'nin tamiri kısmı daha sonra Dergâh-i Ali kapıcıbaşlarından Hacı Mehmed Ağa'ya verilmiştir.⁵³ Bir müddet sonra *yekpâre taş gibi sağlam olduğu* gerekçesiyle Kule Kalesinin yıkılmayıp muhafaza edilmesi ve burada Niğbolu ayanı ve mütesellimi olan Kapucubaşı Kara Mustafa Ağa'nın eminliğinde şaranpo ve çim ile yeni bir kale daha yapılmasında karar kılınmıştır.⁵⁴

Niğbolu ve Kule kalelerinin inşa projelerinde sarf edilmek üzere hazineye yüksek miktarda paralar ihraç edilmiştir. Bu bağlamda ilk ikisi yirmi beşer bin, diğerleri de kırk bin ve elli bin

⁴⁵ BOA., HAT., no: 1388 – 55.220 (H. 29. 12. 1204).

⁴⁶ BOA., C.AS., no: 966 – 42.053 (3 Kasım 1793); C.AS., no: 133 – 5931 (28 Mart 1803).

⁴⁷ BOA., Cevdet Hariciye, (C.HR.), no: 49 – 2403, (26 Kasım 1796 - H. 25. 5. 1211).

⁴⁸ BOA., HAT., no: 598 – 29.331 (19 Ekim 1813).

⁴⁹ BOA., HAT., no: 598 – 29.331 (24 Ekim 1813).

⁵⁰ BOA., HAT., no: 598 – 29.331 (23 Aralık 1813).

⁵¹ BOA., HAT., no: 598 – 29.331 (5 ve 23 Ekim 1813).

⁵² BOA., HAT., no: 596 – 29.231 (H. 10. 12. 1228).

⁵³ BOA., C.AS., no: 712 – 29.887 (19 Ekim 1814); AE., Sultan Mahmud II (SMHD.II.), no: 10 – 482 (10 Haziran 1815).

⁵⁴ BOA., C.AS., no: 985 – 42.991 (25 Temmuz 1815); C.AS., no: 1162 – 51.707 (20 Ekim 1815).

guruş halinde merkezî hazineden gönderilen paralara ilişkin bina emini (proje sorumlusu) Hacı Mehmed Ağa tarafından gönderilen 19 Ekim 1814, 6 Haziran 1815, 21 Eylül 1815 ve 25 Ekim 1816 tarihli dört adet tasdikli alındı belgesi mevcuttur.⁵⁵ Ancak işin başlangıcından sonuna dek ortaya çıkan masraflar için yapılan ödemelerin yalnız bunlarla sınırlı olmadığını, bunların ödemeler sürecini belgeleyen örneklerden yalnızca birkaçı olduğunu belirtmeliyiz. Nitekim 5 Temmuz 1816'da Niğbolu Kalesi bina emini Hacı Mehmed'in inşaat personeline (bütün amelelere) verilen yevmiyenin haftalık 15 bin guruşa ulaşip her hafta ödendiği ve başka masraflar için para talebi üzerine kalenin keşfinden itibaren 7 yük ve 75.305 (775.305) guruş ve o ana değin verilen hesabın da 2 yük ve 95 (200.095) guruş olduğu belirtilip 40 bin guruş gönderilmesine karar verilmiştir.⁵⁶ İnşa sürecinde ortaya çıkan sarfiyat kalemlerinden birini, Niğbolu kalesi hendekleri hizasında bulunan ve bu itibarla istihkâmların savunma derecesini azaltıp kuşatma esnasında düşmana korunma ve saldırı avantajları sunan evlerin yıkılması için ev sahiplerine ödenen tazminatların oluşturduğu⁵⁷ göz önüne alınacak olursa işin mali boyutunun hazineye ne denli büyük bir yük bindirdiği daha iyi anlaşılır. Bu esnada Niğbolu'daki yakılan Şah Melek Paşa Camii de kale ile beraber onarıp ihya edilmiştir.⁵⁸ İnşa için ihtiyaç duyulan uzmanlık, işgücü, taş, kireç, kereste gibi temel yapı malzemeleri, araç, gereç ve nakil vasıtalarıyla hayvanlarının tedariki ve projenin yürütülmesi belgelere oldukça detaylı bir şekilde yansımıştır.⁵⁹ Nihayet bu zorlu ve mühim proje Ekim 1816'dan önce tamamlanmış ve adeta yeni baştan inşa edilen Niğbolu kalesinin sembolik gümüş anahtarı Silistre valisi tarafından sultana gönderilmiştir.⁶⁰ Niğbolu kalesinin tamir ve ihyası eminliğine getirilen Dergâh-i Ali kapıcıbaşlarından Hacı Mehmed Ağa bu süreçte Zağra-i Atik ayanlığı görevini de yürütmüştür. Kale inşasında gördüğü hizmet ve yapıyı oldukça sağlam bir biçimde inşa ettiği için mükâfata layık görülen Mehmed Ağa'nın bu süreçte bütün kaza halkını kendinden hoşnut bırakması ve memleketi iyi idare etmesi sebebiyle bölgenin önde gelen sivil ve resmi kişileri geçici olarak yürüttüğü ayanlık görevine kalıcı olarak tayin edilmesini talep etmişlerdir.⁶¹ Niğbolu kalesiyle birlikte nehrin öte yakasındaki eski ve yeni kulelerin inşaları da tamamlanmış ve bu kalelerde yaptırılmakta olan iki cami ile bir mektep de sonradan ikmal edilmiştir.⁶²

Niğbolu kalesi ve nehrin karşısındaki Kule kaleleri daha sonra da birtakım inşa çalışmalarına sahne olmuştur. Silistre valisi Ahmed Paşa gönderdiği kaime ile 1827/1828 kışında Tuna nehrinin donup taşmasıyla öte yakada bulunan Kule-i Atik'in bazı mahallerinin yıkıldığını sadarete bildirmesi üzerine derhal 15 bin guruş gönderilerek süratle tamir ve tanzim edilmesi

⁵⁵ BOA., C.AS., no: 712 – 29.887 (H. 05. 11. 1229), no: 807 – 34.250 (H. 27. 06. 1230), no: 618 – 26.095 (H. 28. 10. 1231); no: 506 – 21.128 (H. 03. 12. 1231).

⁵⁶ BOA., C.AS., no: 230 – 9769, vrk. 1, 2, 3, 5, (H. 09. 08. 1231).

⁵⁷ BOA., C.AS., no: 152 – 6730, (16 Mayıs 1815 - H. 09. 06. 1230).

⁵⁸ BOA., Cevdet Evkaf (C.EV.), no: 530 – 26.797 (4 Ekim 1815).

⁵⁹ BOA., AE. SMHD.II., no: 10 – 482 (10 Haziran 1815), HAT., no: 601 – 29.351 (2 Aralık 1815), C.AS., no: 288 – 11.942 (11 Aralık 1815), C.AS., no: 345 – 14.298 (8 Ocak 1816), C.AS., no: 350 – 14.491 (23 Şubat 1816) ve AE. SMHD.II., no: 21 – 1310 (15 Eylül 1816).

⁶⁰ BOA., HAT., no: 600 – 29.343 (25 Ekim 1816). Kale anahtarını getirenlerin ödüllendirilmesi önemli bir adet olup, bu bağlamda daha önce ne kadar para ve nasıl hilatlarla ödüllendirildiklerinin kayıtlardan çıkarılması için hatt-i hümayun yayınlanmıştır bkz. HAT., no: 600 - 29.343 (8 Kasım 1816).

⁶¹ BOA., HAT. 600 – 29.343 (7 Ekim 1816), HAT., no: 600 – 29.343 (21 Ekim 1816).

⁶² Atik ve Cedid kulelerin inşası süresince yapılan işlere ilişkin yazışmalar için: BOA., Bab-ı Defteri, Evamir-i Maliye Kalemi Evrakı (D. EVM.d.), no: 26.349 (7 Ekim 1821); bu süreçte yapılan masraflar için BOA., D.BŞM.BNE., no: 16.326 (16 Ağustos 1828); Kule kalelerinde ikmal edilen camiler ve mektebin keşif defteri için BOA., C.AS., no: 199 – 8543 (28 Ekim 1820).

emredilmiştir.⁶³ 1833'te kalede mevcut cephaneye ve tamire muhtaç yerler meselesi ele alınarak gerekli onarımlar yapılmıştır.⁶⁴ 1839 ve 1840 yıllarında Niğbolu kalesiyle birlikte mühimmat, cebehane ve zahire ambarlarında⁶⁵ ve Kule kalesinde tamirat yapıldığı ve Niğbolu kalesi metrislerindeki noksanların eksiklerin tamamlandığı ve bu suretle yapının kapsamlı bir inşaa sürecine tabi tutulduğu görülüyor.⁶⁶

Nisan 1850'de Tophane-i Amire'den bir topçu zabiti Niğbolu kalesinde bazı tamir işleri için görevlendirilmiştir.⁶⁷ Bundan yaklaşık 17 yıl sonra kalenin bazı bölümleri tamir edilmiştir.⁶⁸ Niğbolu kalesinde karar verilen son inşaa işiyse, kentin Ruslar tarafından ele geçirilişinden (4 Temmuz 1877) henüz birkaç hafta öncesi yapılan iki adet köprü olmuştur. Söz konusu köprülerin kale civarında yapılan tabya ve istihkamlara top ve mühimmat sevkine engel olan suların üzerine inşası tasarlanmış ve projenin 4580 guruşa tamamlanacağı belirlenmiştir.⁶⁹

3. Niğbolu İstihkâmında İstihdam Edilen Personel

İnşaa ya da fetihten sonra kalelerde idarî ve askerî işler için derhal bir garnizon konuşlandırılırdı. Tıpkı inşaa faaliyetleri gibi personel meselesi de kalelerin süreklilik arz eden temel organizasyonel süreçlerinden birini teşkil etmektedir. Fetihten sonra Niğbolu kalesine yerleştirilen garnizon hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Haçlılara karşı kaleyi Doğan Bey adlı önemli bir figürün savunduğu bilinmektedir. Kaleye ilişkin eldeki en erken tarihli ve detaylı veriler 1470'lerde düzenlenmiş bir tahrir defterinde bulunmaktadır.⁷⁰ Bu defterdeki kayıtlar kalenin fetihten sonra kurulan organizasyonel yapısı hakkında da bazı fikirler vermektedir. 17. yüzyılın ortalarına kadar gelen bazı tahrir defterleri kaleye ilişkin önemli veriler içermekte olup garnizonun daha sonraki yıllara ait tarihiye başta mevâcib defterleri olmak üzere arz, hüküm, hat gibi çeşitli arşiv belgelerinden izlenebilmektedir.

1470'lerde düzenlenen defter Niğbolu ve Holovnik kalelerindeki timârlı personelin kimlikleri, görevleri, dirlikleri ve kaleye hizmetle yükümlü olan muâf ve müsellemler hakkında bilgiler içermektedir. Timâr tasarruf eden kale personeli tahrirlere *timârlı kale/hisâr eri/ereni* ve *mustahfiz* olarak kaydedilmiştir. Kaynaklarda 17. yüzyıl ortalarına dek Niğbolu kalesinde ulûfeli personele rastlanmamaktadır. Buna karşın 1490 yılında düzenlenen ve bazı kalelerdeki ulûfeli

⁶³ BOA., HAT., no: 1086 – 44.226 (26 Mart 1828).

⁶⁴ BOA., AE. SMHD.II., no: 36 – 2302 (18 Mayıs 1833).

⁶⁵ BOA., MAD., no: 8988 (13 Mart 1839).

⁶⁶ BOA., C.AS., no: 979 – 42.680 (4 Mart 1840); Niğbolu Kalesi ile kale içindeki zahire ve cebehane ambarlarının tamir masraflarının muhasebesi için, C.AS., 567 – 23.827 (24 Mart 1840). Tamire muhtaç olduğu merkeze bildirilen zahire anbarı yangına maruz kalmış ve yenilenmesi gerekmiştir, BOA., HAT., no: 1422 – 58.131 (25 Nisan 1840) ve BOA., İrade Dahiliye (İ. DH.), no: 12 – 583 (26 Nisan 1840).

⁶⁷ BOA., Bab-ı Asafî, Amedi Kalemî (A. AMD.), no: 18 – 18 (24 Nisan 1850).

⁶⁸ BOA., İ. DH., no: 561 – 39.057 (2 Nisan 1867), BOA., Sadaret, Mühimme Kalemî Evrakı (A. MKT.MHM.), no: 366 – 68 (4 Kasım 1866) ve A. MKT.MHM., no: 379 – 9 (9 Nisan 1867).

⁶⁹ BOA., İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD.), no: 35 – 1750 (19 Haziran 1877).

⁷⁰ St. Cyrill ve Methodis Kütüphanesi, Oryantal Arşiv Koleksiyonu (OAK), 45/29 numaralı Niğbolu Sancağı İcmâl Defteri. Bu defterin Arap alfabesiyle yapılmış neşri için, Nikolai Todorov ve Boris Nedkov (eds.), *Fontes Turcici Historiae Bulgaricae*, Series XV-XVI. Sofia, 1966, ss. 161-333. Latin alfabesine aktarılarak yapılan neşri için, Halil İnalçık, Evgeni Radushev ve Uğur Altuğ, *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı Düzeni, Niğbolu, Vidin ve Braniçeva Tahrir Defterleri*, Budapeşte, 2018, ss. 17-111.

personelin mevâciblerini içeren defterde Holovnik kalesinde 51 nefer tespit edilirken Niğbolu garnizonunda ise ulûfeli kale eri bulunmadığı görülmektedir.⁷¹ Bu görüntü bir bakıma Niğbolu'nun merkezî idare tarafından kısmen bir iç-il sancağı olarak değerlendirildiğini de ortaya koymaktadır. Zira sistem bu dönemde serhatlarda ve stratejik noktalarda bulunan önemli kalelerdeki personelin maaşını ulûfe, daha güvenli iç-il garnizonlarındakilerin ödemesini ise büyük ölçüde timârla yapma eğilimindedir.⁷² Nitekim söz konusu tahrirde Niğbolu ve Holovnik kalelerine hizmetle yükümlü reâyâyâya daha önceden ulûfe verildiği, ancak şimdi bu ödemenin kesildiği ve bunlara hizmetleri karşılığında bazı vergilerden muâfiyetler verildiği kaydedilmiştir. Aynı defterde Yergöği kalesinin Tuna'nın öte yakasındaki kısmında konuşlu garnizonun hem timârlı, hem de ulûfeli erlerden oluştuğu görülmektedir.⁷³ Bu veriler idarenin 1470'lerde Tuna'nın güneyini bir ölçüde iç-il, kuzeyini Eflak yakasını ise serhat bölgesi olarak değerlendirdiğini teyit etmektedir.

Garnizonun 17. Yüzyıl ortalarına kadar pek değişmeyen yapısına da ışık tutan bu defterde, 79 timârlı hisar eri kayıtlıdır.⁷⁴ Bunlardan 21'i kaleyle birlikte gemi hizmetlerinden de sorumludur. Kalenin dizdârı Şehabeddin (timârı 5.000 akçe), kethüdâsı ise Yusuf'tur (timârı 1.713 akçe). İstihbarî görevlere de koşulduğu anlaşılan Martolos Yusuf'un garnizondaki varlığı ilgi çekici olup, Niğbolu'nun serhat ard-alanındaki konumunu teyit etmektedir. Mehter Karagöz, Davulcu Hamza ve Mustafa kalenin mehter (askerî bando) hizmetini de görmektedirler. Mehter Abdî kalenin *anbardarı* olarak karşımıza çıkarken kapıcı olarak da Hamza'yı buluyoruz. Ayrıca İlyas adlı mustahfızın kalenin pâsbânı, yani nöbetçi/gece bekçisi olduğu kaydedilmiştir. Kale erlerinden dördü eski yeniçeridir.⁷⁵

Kıyı kalelerindeki limanlar doğal olarak ilgili kalelerin istihkâmları arasında bulunurdu. Bu nedenle önemli sahil ve liman kalelerinin bünyesinde bulunan gemiler de organizasyonel yapılanmada istihkâmların birer parçası olarak kurgulanırdı. Niğbolu'daki geminin, savunma, devriye ve nakil sırasında hem korunması, hem de birtakım hizmetlerinin görülebilmesi için kale personelinin bir kısmı görevlendirilmiş, Yayabaşı İbrahim de (timârı 5.000 akçe) gemiye ve gemideki 20 personele kaptan tayin edilmiştir. Yeniçeri yayabaşlarından yani ocak zabitlerinden olan İbrahim, Niğbolu kalesinin komuta kademesindeki yüksek rütbeli görevlilerdendir.⁷⁶ Holovnik'te ise dizdar (timârı 8.899 akçe) ve kethüdâyâ (timârı 1.615 akçe) birlikte aralarında kapıcı, mehter, imâm gibi görevlilerin de bulunduğu 45 timârlı kale erinden müteşekkil bir garnizon bulunmaktadır. Aşağıda dökümü verilen muâf ve müselleme reâyâ Holovnik'e hizmetle de yükümlüdür. Ayrıca sırf Holovnik kalesi için her yıl 100'er ok yapıp vermeleri karşılığında 18 raiyyet de *avâriz-i divâniyye* vergisinden *muâf ve müselleme* tutulmuştur.⁷⁷

Bu tahrirde ayrıca sancaktaki Zıştovi, Tırnovi, Çernovi, Yergöği-i Berü Yaka, Yergöği-i Öte Yaka ve Tutrakan kalelerinin envanterleri de çıkarılmıştır. 12.623 akçelikzeâmet tasarruf eden Mustafa Beg'in seferlere eşmeyip Tutrakan kalesinin dizdârlığını da icra ettiği ve garnizonu oluşturan 5 nefere beşi Tutrakanmahsülü, beşi de hazine-i amireden olmak üzere 10.000 akçe

⁷¹ BOA., MAD., 15.333, vrk. 51-52.

⁷² Uğur Altuğ, "The Evolution of Fifteenth Century Ottoman Fortresses in the Balkans", *Bulgarian Historical Review*, issue 3-4, 2014, Sofia, pp. 29-56.

⁷³ Bkz. İnalçık, Radushev ve Altuğ, *a.g.e.*, fol. 69a, 76b.

⁷⁴ Bkz. İnalçık, Radushev ve Altuğ, *a.g.e.*, fol. 61b-70a.

⁷⁵ İnalçık, Radushev ve Altuğ, *a.g.e.*, fol. 61a, 62a, 63a, 63b, 64a, 64b, 65a, 66a.

⁷⁶ İnalçık, Radushev ve Altuğ, *a.g.e.*, fol. 67b-70a.

⁷⁷ İnalçık, Radushev ve Altuğ, *a.g.e.*, fol. 70a-72b.

ulûfe ödendiği⁷⁸ kaydı, bu defterin kalelerdeki ulûfeli mustahfızları da içerdiğini göstermektedir. Nitekim Yergöğü-i Öte Yaka garnizonu 14'ü timârlı 52'si de ulûfeli olmak üzere 66 kale erinden oluşmaktadır.⁷⁹ Eflak topraklarında bulunan Holovnik ve Yergöğü-i Öte Yaka kale dizdarlarının timârlarının sancaktaki diğer kalelerin dizdarlarının dirliklerini neredeyse ikiye katladığı görülüyor Nitekim 1490'da düzenlenen mevâcib defteri Holovnik garnizonunda görevli 51 kale erinin şimdi ulûfeye bağlandığını göstermektedir.⁸⁰

Defter mustahfızların yanı sıra sahip oldukları beceri ve uzmanlıklardan dolayı kale ve gemide çeşitli işler için görevlendirilmiş diğer unsurlara ait kayıtları da içermektedir. Reâyâ sınıfından olan bu kimseler hizmetleri karşılığında bazı vergilerden *muâf ve müselleme* kılınmışlardır. Niğbolu, Holovnik ve Yergöğü kalelerine yaptıkları hizmet karşılığında bunlara daha önce ulûfe verildiği, ama şimdi bu maaşın kesilerek, yerine yükümlü oldukları, *haraç, ispençe ve avâriz-i divaniyye* kapsamındaki vergilerden *muâf ve müselleme* tutuldukları kaydedilmiştir. Bu unsurlar arasında bulunan *martaloslarınöşür ve rûsûmdan* da muâf tutulmaları dikkat çekici olup yukarıda da belirtildiği gibi bölgenin serhat özelliğiyle ilgilidir.⁸¹ Muâf ve müselleme raiyyet arasında, *martolos, zenberekçi, topçu* gibi bazı askerî işlerde ve silah kullanımında uzmanlaşanlar; *kalafatçı, neccâr, bennâ, haddâd, urgancı* gibi gemi ve kale istihkâmlarının bakımı, onarımı ve malzeme temininde ustalaşmış kişilerle *gölcü ve gemici* (keştibân) adlı sahil ve gemi hizmetlerinde görevli kimseler bulunmaktadır. Bunların dökümü ise şöyledir:

Bölük-i kalafatçıyân, nefer 26

Bölük-i gölcüyân ve keştibân, nefer 36

Bölük-i martolosân ki, kenâr beklerler, nefer 12

Bölük-i neccârân ve bennâyân, nefer 25

Bölük-i neccârân ki gemi hizmetindedir, nefer 7

Bölük-i zenberekçiyân, nefer 28

Bölük-i topçuyân, nefer 11

Bölük-i haddâdân ve haddâd-i cingenyân, nefer 17⁸²

Bölük-i urgancıyân, nefer 6

Bölük-i martolosân ki kal'aya hizmet ederler ve sancak begi her ne maslahat olursa bunları gönderir, nefer 54

Bölük-i zenberekçiyân-i kal'a-i Holovnik, nefer 33

Bölük-i topçuyân-i kal'a-i Holovnik, nefer 8

Bölük-i zenberekçiyân-i kal'a-i Öte Yaka-i Yergöğü, nefer 55

Cemâ'at-i tîrgîrân, Lofça tevâbi'inde Gostinenâm köyde otururlar ma' tekaddümden hükm-i hümayûnla muâf ve müselleme olub ispençe ve harâc virmezler, Niğbolu Kal'asına yılda altı bin el okını ve altı bin zenberek okınıvirürler, nefer 6

'an zevâid-i mukâta'-i Hızâne-i Âmire, nefer 2, mebla': 180⁸³

⁷⁸ İncalcık, Radushev ve Altuğ, *a.g.e.*, fol. 79a.

⁷⁹ İncalcık, Radushev ve Altuğ, *a.g.e.*, fol. 76b-79a.

⁸⁰ MAD., no: 15.334, vrk. 50, 51 ve 52. (Yergöğü-i Öte Yaka kalesinde 58 ulûfeli kale eri olduğu görülüyor).

⁸¹ İncalcık, Radushev ve Altuğ, *a.g.e.*, fol. 69a.

⁸² İncalcık, Radushev ve Altuğ, *a.g.e.*, fol. 69a.

⁸³ İncalcık, Radushev ve Altuğ, *a.g.e.*, fol. 69b.

1512, 1515, 1554, 1596 ve 1613 (H. 1022) yıllarında düzenlenmiş tahrir defterleri Niğbolu ve Holovnik kaleleri personelini de içermekte olup⁸⁴ bir kısmı söz konusu kalelere çeşitli hizmetlerle yükümlü muâf ve müselleme reâyâyı da kapsamaktadır.

1512 tarihli icmâl defterinde Niğbolu ve Holovnik kalelerine ilişkin detaylı veriler bulunmaktadır. Niğbolu garnizonunda aralarında dizdar, kethüda, anbardar, mehter ve topçu gibi görevliler de olmak üzere 75 timârlı kale eri bulunmaktadır. Bunlardan üçü yeniçeri ve üçü de kul oğludur. En yüksek timârî dizdar Mahmud (6.210 akçe), en düşüğü ise Hoşkadem (484 akçe) tasarruf ederken dirlikler ortalama 1000-1500 akçedir. Bunun yanında Miliye ve Tirsenek köyleri reâyâsından bir kısmı da kaleye hizmetle görevlendirilmiştir. Miliye köyünden 37 kişi sancakbeyi sefere gittiğinde nöbetle kaleyi beklemeleri karşılığında *öşür*, *salarlık* ve *avâriz*; Tirsenek köyünde Firuz Beg oğlu Mustafa Beg'inazadlılarından 14'ü de ihtiyaç halinde kale savunmasına katılmalarına karşılık *öşür* ve *salarlıktan* muâf olmuşlardır. Lofça kazasının Goşne köyünden 6 *tirgir* (okçu), kadimden Niğbolu kalesine her biri yılda 1.000'er adet el oku ve zenberek oku vermeleri karşılığında *harac* ve *ispençeden* muâf ve müselleme tutulmuşlardır.⁸⁵ Ayrıca Niğbolu içinden 322 müselleme hanesi de kaleye hizmetle yükümlü kılınmıştır. Holovnik garnizonunda ise 6.323 akçelik timâr tasarruf eden Dizdar Hızır'ın komutasında 51 adet ulûfeli nefer (günlük 261, senelik ise 93.960 akçe) bulunduğu kayıtlıdır. Bık köyünden 6, Vrlevamezraasından da 8 kişi Holovnik için 100'er el oku yapmaları karşılığında *öşür*, *salarlık* ve *avâriz-i divaniyyeden* muâf ve müselleme tutulmuşlardır.⁸⁶

Bu defterde Niğbolu kalesinin yapısal gelişimine ışık tutar nitelikte kayıtlar da bulunmaktadır. Bilindiği üzere kıyı kalelerinin temel fonksiyonlarından biri de kurulu oldukları mahalde bulunan limanı ve iskele organizasyonunu koruyup işler kılmaktır. Söz konusu misyonun mümkün olan en pratik ve ekonomik şekilde icra edilip ilgili limanın kontrol ve çalışmasını sağlayabilmek için kıyı ve liman kalelerine bir takım yapısal parçalar/istihkâmlar eklenirdi. Bu ekler alt yapısal ya da fonksiyonel zorunluluklar nedeniyle kaleden bağımsız bir biçimde de tasarlanabilirdi. İster kaleye birleşik, isterse bağımsız bir yapı olsun bu tip istihkâmların personeli de garnizonun bir parçası olarak tsarlanmıştır. 1512'de Niğbolu garnizonundan yedi nefer de (biri topçu) *kale-i liman-i Niğbolu* olarak tanımlanan liman istihkâmında konuşlandırılmıştır.⁸⁷ Kale hakkında ayrıntılı bilgiler içeren 1470'lerde düzenlenmiş tahrirde böyle bir bilginin olmayışı, bu yapının kale organizasyonuna sonradan eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Osmanlı döneminde inşa edildiği anlaşılan bu istihkâm, daha sonra düzenlenen tahrir defterlerinde olduğu gibi, kalenin yaklaşık üç asır sonra çizilen planlarında da görülmektedir.⁸⁸

1515'te hazırlanan tahrir defterinde ise Niğbolu kalesinde dizdar ve kethüdayla birlikte 66 timârlı kale eri kayıtlıdır. Bunların arasında 4 yeniçeri, 1 zurnazen, 1 nakkarezen, 1 bevvâb ve 1 imâm vardır. Holovnik garnizonunda ise dizdar ve kethüdayla birlikte 55 nefer olup, bunların 3'ü serbölük, 2'si topçu, 1'i sekban, 1'i yeniçeri, 1'i kul oğlu, 1'i gönüllü, 1'i divanedir. 16 neferin de eski yeniçeri olduğu anlaşılıyor.⁸⁹ Kanuni dönemine ait tahrir defterinde ise Niğbolu'da 64,

⁸⁴ BOA., Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA.), no: 167, vrk. 77b-88b; MAD., no: 11, vrk. 63a-83b ve 125b-145b; Tahrir Defteri (TT-d.), no: 416, vrk. 153-175; TT_d., no: 467, vrk. 178-197; TSMA.d., no: 724, vrk. 2b-29b; TT_d., no: 718, vrk. 100 (bu defterde yalnız kale dizdârının 9.800 akçelik timârî var.

⁸⁵ BOA., TSMA., no: 167, vrk. 77b-88b.

⁸⁶ A.g.k., vrk. 88a-88b.

⁸⁷ A.g.k., vrk. 77b-88b.

⁸⁸ Bkz. TSMA.d., no: 724 vrk. 5, 18b; EK I/I.

⁸⁹ BOA., MAD., no: 11, vrk. 125-147.

Holovnik'te 40 adet timârlı kale eri kayıtlıdır.⁹⁰ 1512 ve 1515 yılı tahrirlerinde hakkında bir kayıt bulunmayan Niğbolu kaptanı bu defterde tasarruf ettiği 5.800 akçelik timârla tekrar karşımıza çıkmaktadır.⁹¹ Görüldüğü üzere nasıl Holovnik garnizonu neferlerinin maaşları 1490'da ulûfeye, 1515'te ise tekrar timâra dönüştürülmüşse, kaptanın maaşının da 1512 ve 1515'te ulûfeye çevrildiği anlaşılıyor. 1568'de düzenlenen icmâl defterde ise Niğbolu'da 77, Holovnik'te 37 kale eri olup Niğbolu kaptanı da 3.000 akçe timâr tasarruf eden Pîri'dir.⁹²

1596 tarihli defter Niğbolu sancağındaki kalelerin mustahfızları için yapılan müstakil bir tahririn bilançosu olup Niğbolu ve Holovnik kalelerinde konuşlu personel timârlarına ilişkin detaylı veriler sunan en geç tarihli tahrir defteri niteliğindedir. Defterde Niğbolu kalesinde 70, Holovnik'te 33 adet timârlı kale eri kayıtlı olup, ilkinde 4, ikincisinde ise 3 timâr kadrosu münhaldir. Holovnik kalesi dizdârı ve kethüdâsının maaşlarının ulûfeye ödendiği belirtilmiştir.⁹³ Niğbolu garnizonundaki iki nefer liman kalesinde görevlidir.⁹⁴ 1613 tarihli mufassal tahrir defterinde ise yalnızca Niğbolu kalesi dizdârının 9.800 akçeliktimârı kayıtlıdır.⁹⁵

Bu kaynaklar içerisinde, 1470'lerdekinin yanı sıra 1515'te düzenlenen defter de Niğbolu ve Holovnik kalelerine hizmetle yükümlü muâf ve müselleme reâya hakkında detaylı veriler içermektedir. Buradaki veriler büyük ölçüde 1470'lerde hazırlanmış verilere benzemektedir. Nitekim bu muâf ve müselleme raiyyetin Niğbolu, Holovnik ve Yergöği kalelerine hizmetle yükümlü oldukları ve hizmetlerine karşılık bunlara önceden ulûfe verildiği ama daha sonra bu maaşın kesilerek, harâç ve ispençeden (martolosların öşürden de) muâf tutulduklarına ilişkin köhne defterdeki kaydın esas alındığı belirtilmiştir. Bu suretle 302 nefer muâf ve müselleme raiyyet söz konusu kalelere hizmetle yükümlü kılınmıştır.⁹⁶ Bunların yanı sıra ihtiyaç zamanlarında Niğbolu kentinde yaşayan raiyyetten bir kısmı kaleye girip savunma ve nöbet hizmetlerine katılmaları karşılığında *avârız-i divâniyye* vergilerinden muâf ve müselleme tutulmuşlardır. Mırçovice köyü reâyâsı da Holovnik kalesinin tamir ve bakım süreçlerinde hizmet karşılığında yine *avârız-i divâniyye* kapsamındaki vergilerden muâf ve müselleme olmuşlardır. Tahrir emini her iki grubun da bu hizmetlerde daha önceden görevlendirildiğini ve buna ilişkin ellerinde II. Mehmed ve II. Bayezid'den hükümler bulunduğunu kaydetmiştir.⁹⁷

Niğbolu ve Holovnik kalelerine ilişkin kayıtların tahrirlerle sınırlı olmadığı belirtilmişti. Mustahfızları bu defterlere taşıyan temel etken, söz konusu sancakta bulunan kale personeline timâr tevcih edilmesidir. 15. yüzyıl tahrirlerinde, garnizonlardaki ulûfeli kale erlerinin yekûnu da belirtilirken bu uygulama zamanla terk edilmiştir. Kapıkulu ocaklarına mensup unsurların merkeziyetçi politikalar ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük gruplar halinde sistemli olarak önemli kalelere sevkedilmeye başlamasıyla birlikte yeniçeri ve topçular hızla garnizonlardaki en etkin kişilere dönüşecektir.⁹⁸ Giderek yaygınlaşan bu eğilim timâr sisteminin bozulmasıyla birlikte diğer kaleleri de içerisine almaya başlamış ve garnizonlardaki ulûfeli personelin miktarı özellikle 17. yüzyılda büyük artışlar katetmiştir.

⁹⁰ Tapu Tahrir Defteri (TT-d), no: 416, vrk. 153-185.

⁹¹ TT-d., no: 416, vrk. 173.

⁹² TT-d., no: 467, vrk. 178-206.

⁹³ TSMA.d., no: 724, vrk. 2b-29b.

⁹⁴ A.g.k., vrk. 5a, 18b.

⁹⁵ TT-d., no: 718, vrk. 100.

⁹⁶ BOA., MAD., no: 11, vrk. 66b-69a.

⁹⁷ A.g.k., vrk. 50b ve 83b.

⁹⁸ Tafsilat için bkz. Altuğ, a.g.m.

İmparatorlukta cereyan eden bu tip köklü gelişmelerle birlikte dönüşen personele ilişkin ayrıntılı kayıtlar, mevâcib ve iltizam defterleri, arz, hüküm, hat gibi askerî, malî ve idarî belgelere de yansımıştır.

Yukarda Niğbolu ve Holovnik garnizonlarına ilişkin ayrıntılı veriler içeren en geç tarihli tahrir defterinin 1596'da düzenlendiği, 1613 tarihli mufassal defterde ise yalnız Niğbolu dizdârının timâr kaydının (9.800 akçe) bulunduğu belirtilmişti. Anlaşılan bu tarihte Niğbolu ve Holovnik personeli artık ulûfe alıyor olmalı. 1646'da düzenlenmiş bir mevâcib defteri garnizonda mustahfiz ve azeplerden oluşan personelin ulûfe tasarruf ettiğini ortaya koymakta,⁹⁹ buna karşın 1652 tarihli timâr defterindeyse, tıpkı 1613 tahririnde olduğu gibi, yalnızca dizdarın timâr tasarruf ettiği görülüyor.¹⁰⁰ 1613 ve 1652 tarihli her iki tahrir defterinde de dizdar timârı dışında Niğbolu ve Holovnik muhafızlarına ilişkin bir kayıt bulunmaması personelin bazı istisnalar dışında 17. yüzyılın başlarından itibaren ulûfeye bağlandığını ortaya koymaktadır. Niğbolu ve Holovnik'te sonraki yıllarda istihdam edilen başta yeniçeri, cebeci ve azebler olmak üzere ulûfe tasarruf eden personelden oluşan garnizonların yapısı arşiv belgelerinde görülebilmektedir.

Niğbolu kalesi yukarda belirtildiği gibi II. Viyana Kuşatmasından sonra yeniden önem kazanmış, yaşanan toprak kayıplarıyla sınırların içe doğru çekilmesi yapıyı tekrar bir serhad kalesi niteliğine bürünmüştür. Bu süreçte, Ekim 1689'da kaledeki yeniçerilerin yoklaması yapılarak 310 nefer mevâcibleriyle birlikte *yoklama defterine* kaydedilmiştir. Personele ödenen ulufe günlük 2341, yıllık toplamda ise 414.356 akçedir.¹⁰¹ Hemen ertesi yıl (Ekim 1690'da) kalede nâ-mevcudları, yani görev başında olmayan yeniçerileri tespit için yapılan yoklamada 171 neferin garnizonda bulunmadığı tespit edilmiştir.¹⁰² İmparatorluk tarihinde kritik gelişmelerin yaşandığı bir dönemde peşpeşe yapılan personel yoklamaları oldukça manidar olup kalenin değerini de yansıtmaktadır. Artık büyük bir kısmı ulûfeli neferlerden oluşan garnizonda, birkaç kişi de olsa halen timârlı kale erine de rastlanmaktadır.¹⁰³ Yukarıda 1811'de Rusların Niğbolu kalesini büyük ölçüde yıkması üzerine yapının yeniden inşa edildiği belirtilmişti. 1814 ve müteakip on yılı kapsayan bilançolarda Niğbolu ve Kule kalelerinde 411 adet Dergâh-i Ali yeniçerisi (179'u Niğbolu'da ve 232'si de Kule'de) ve 181 de Dergâh-i Ali cebecisi (108'i Niğbolu'da, 73'ü de Kule'de) olmak üzere toplam 592 nefer olduğu görülüyor.¹⁰⁴

17. yüzyılda garnizonların ağırlık merkezi yeniçeri, azeb ve cebecilerden oluşmaktadır, ancak belgelerden elde edilen rakamların kalede konuşlu tüm askerî sınıfları ve bunlara mensup personelin tamamını yansıtmadığını söylemeliyiz. Bu bilançoların yalnızca ilgili sınıf mensuplarının maaş kayıtlarını içerdiği unutulmamalıdır. Nitekim bu kayıtların Niğbolu'daki dergâh-i ali yeniçerileri, cebecileri ve topçuları dışında, garnizonda görevli olması muhtemel diğer askerî sınıflara mensup görevliler hakkında bilgi içermediğini belirtmeliyiz. Buna karşın beşlüyân-i atik ve cedid cemaatleri, yerli neferler, kale ağaları, kâtip yamakları, çavuşlar, serpiyâdeler, hâseki-i sabık, yamaklar, nefer ve mütekaidler gibi kalede idare ve savunma

⁹⁹ BOA., MAD., no: 20.258 (17 Nisan 1646). Maalesef bu defter fiziki kondisyonu nedeniyle araştırmaya kapalıdır.

¹⁰⁰ BOA., MAD., no: 15.439, vrk. 4 (9 Haziran 1652).

¹⁰¹ BOA. Bab-i Defteri, Yeniçeri Defterleri (D. YNÇ.d.), no: 34.009, vrk. 2,3 (14 Ekim 1689).

¹⁰² BOA., D. YNÇ.d, no: 34.028, vrk. 2, 3, 4 (3 Ekim 1690).

¹⁰³ BOA., MAD., no: 23.024, vrk. 5 (31 Ağustos 1693).

¹⁰⁴ BOA., MAD., no: 3359, vrk. 9b, vrk. 177b.

hizmetlerinde bulunan farklı gruplara ait kayıtlar içeren bazı belgeler personel yapısı, sayısı ve çeşitliliği hakkında fikir vermektedir¹⁰⁵

Niğbolu ve Holovnik garnizonları hakkında detaylı veriler sunan tahrir ve mevâcib defterlerinden hareketle her iki yapıdaki toplam personelin yaklaşık 500 kişi olduğu, kuşatma zamanlarında ise yapılan takviyelerle bu sayının birkaç katına kadar çıktığı söylenebilir. Bu rakamlara ilgili kalelere hizmetle yükümlü muâf ve müselleme raiyyetin ve mevcut belgelerde yer almayan unsurların da katıldığını belirtmeliyiz. Niğbolu ve Holovnik'teki personelin sayıları çok gibi görülmekte imparatorluğun diğer serhat ve art-alan bölgelerindeki kaleleriyle karşılaştırıldığında biraz mütevazı kalmaktadır. İstihkâmın dönem dönem serhat ya da iç-il kimliğine bürünmesi de personel sayısında dalgalanmalara yol açmıştır. Niğbolu garnizonundaki personelin az olmasının nedenlerinden biri de yüksek bir tepede bulunan kalenin fiziken küçük ve dar olmasıdır. Bu husus yapının yeni istihkâmlar eklenmesi suretiyle büyümesine de imkân vermemiştir. Bu bağlamda Holovnik'in de aslında büyükçe bir kule oluşu doğal olarak buradaki personel sayısını sınırlandırmış, ancak daha sonra bu yakada yapılan cedit kulede istihdam edilenlerle birlikte nefer sayısı artırılmıştır.

Kuşatma ve istila tehdidi belirlediğinde söz konusu kale ilgili sancak-eyalet askerleri ve diğer kalelerdeki neferlerle takviye edilirdi. 1690'larda Niğbolu kalesinde inşa, tedarik ve donanım temelli yoğun bir organizasyon çalışması yürüten Yusuf Paşa'nın hazırladığı bilançolar, bu dönemde risk altında bulunan yapının takviyelerle güçlendirildiğini gösteriyor. Personel yoklaması yapan Yusuf Paşa, hazırladığı deftere garnizon bilgilerini de kaydetmiştir. Defterde Vidin ve Flordin kaleleri neferlerinden 514'ünün Niğbolu'da konuşlandırıldığı ancak bunlardan 57'sinin kalede bulunmadığı bilgisi kayıtlıdır. Bu bilgi 1689 yılında Habsburgların Vidin ve Flordin kalelerini ele geçirmeleri üzerine serbest geçiş izniyle çıkan neferlerin bir kısmının, Niğbolu'da istihdam edildiğini göstermektedir. Yusuf Paşa'nın yoklamada Vidin ve Flordin neferlerinin ayrıntılı bir dökümünü çıkarmasının nedeniyse tekrar kalelerine gönderilmeleri gerekliliğidir. Çünkü Vidin, Hırsova ve Flordin ertesi yıl (1690) yeniden ele geçirilmiştir. Nitekim Eylül 1690'da Gürcü Mehmed Paşa'ya sunulan arzda bu neferlerin artık Niğbolu'da oturmalarına lüzum kalmadığı, kurtarılan Vidin kalesine nakledilmeleri gerektiği bildirilmiştir.¹⁰⁶ Yusuf Paşa yoklamasında Niğbolu kalesi mevcudunun 300 nefer olduğu, buraya Vidin ve Flordin'densevkedilen 514 yerli neferle birlikte sayının 814'e çıkarıldığı görülüyor. Yoklamada Vidin ve Flordin neferlerinin 457'sinin mevcut olduğu tespit edilerek bunların geri gönderilmeleri için ilk işlem yapılmıştır.¹⁰⁷ Zorlu zamanlarda Niğbolu kalesinin savunmasını güçlendirmek için Vidin'in yanı sıra başka kale ya da birimlerden de personel sevki yapılmıştır. Eylül 1773'te Niğbolu Kalesi'nin muhafazası için İzladı kazasındaki asker taifesinin üç kısma ayrılarak her bir kısmın nöbetle muhafazaya gönderilmesi temeline dayanan bir organizasyon teşkil edilmiştir.¹⁰⁸ Kale personellerinin gerek duyulduğu zamanlarda başka kalelerin savunma hizmetine kaydırılması Osmanlılar tarafından da kullanılan yöntemlerden biridir. Saldırı riski ve tehdidi altına düşen bir kaleyi derhal tahkim edebilmenin en seri, pratik ve ekonomik çözümlerinden biri olan bu yöntemle personele duyulan acil gereksinim civarda ya da iç bölgelerde daha güvenli

¹⁰⁵ Bkz. BOA., AE.SMST.II no: 52 – 5241 (30 Temmuz 1696); C.AS.. 983 – 42.886 (23 Temmuz 1803); MAD., no: 17.619 (14 Haziran 1798).

¹⁰⁶ BOA., İE.AS., 26-2374 (6 Eylül 1690).

¹⁰⁷ BOA., D.BKL.d., no: 32.226, vrk. 2, 3, ek 3/2 (1 Nisan 1700 – H. 11 Şevval 1111). Yoklamada belirlenen Niğbolu kalesindeki Vidin neferlerinin dökümü şu şekildedir, 110 gönüllü, 80 farisan, 45 sekban, 19 cebeci, 37 topçu, 19 mustahfiz, 31 azeb, 90 ..., 11 topçu ve 15 farisan.

¹⁰⁸ BOA., C.AS., 976 – 42.497 10 Eylül 1773 (H. 22.06.1187).

alanlarda bulunan kalelerden tedarik edilmiş olurdu. Bu doğrultuda Niğbolu kalesi personelinin de çeşitli zamanlarda Vidin, Ülgün, Revan, Hotin ve İbrail kalelerinin tahkim ve takviye edilmesi işine gönderildikleri tespit edilmektedir.¹⁰⁹

Sonuç

Tuna nehri kıyısında stratejik bir mevkide bulunan Niğbolu kalesi tarihi süreçte belirleyici roller icra etmiştir. Niğbolu kentinin çekirdeğini oluşturan yapı bölgeyi karakterize eden başat unsurlardan biridir. Niğbolu kalesinin fethiyle Osmanlılar, Tuna hattında ve Eflak'ı da kapsayan egemenlik gayeleri için önemli bir köprübaşı elde ederek, kısa sürede nüfuzlarını daha ileri noktalara taşımışlardır. Ancak fetihlerle sınırlar daha uzak ülkelere taşınsa da Tuna nehri ve Eflak'a bahşedilen özerk idare tarzı Niğbolu'yu tipik iç-illerden ayırmış ve bölge bir dereceye kadar serhat vasfını korumuştur. Bu denklemden idarî, malî, demografik ve sosyo-ekonomik etmenler de hesaba katılmıştır. Kuşkusuz kale bu manzaranın esas temalarından biri olup sancağın ve bölgenin tarihinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu devrinde Niğbolu'yu iç güvenlik, ticaret, ulaşım ve idarî bakımdan merkezî bir konumda tutan kale, dış kaynaklı saldırıların da hep odağında olmuştur. Bölgedeki Osmanlı idarî, askerî ve malî düzeni için son derece önemli olan Niğbolu kalesinin muhafaza edilebilmesi için yoğun çabalar sarfedilmiştir. Çünkü merkezini kalenin teşkil ettiği Niğbolu gerek Tuna nehrinin kontrolü gerekse Eflak'ın imparatorluğa sadakatini temin eden kurgunun temel yapı taşlarından biriydi. Bu nedenle bölgedeki Osmanlı egemenliğine karşı yapılan hemen her girişimin doğal hedefi haline gelmiştir. Osmanlı idaresinin, elden çıkacağı tarihe kadar kaleyi güçlü ve organize halde tutmaya çalıştığı tespit edilmektedir. Bu doğrultuda ortaya çıkan büyük çaplı maliyetlere göğüs gerilmiştir. Görüldüğü gibi, kalenin süreklilik arz eden ve çok külfetli olan bakım, tamir, tahkim ve teçhiz işleri aksatılmadan büyük bir dikkatle tamamlanmıştır. Bunun yanında kalelerde konuşlu garnizonların da kesintisiz bir insan kaynağı temini sürecine dayandığı düşünüldüğünde ortaya çıkan bilanço daha iyi anlaşılacaktır. Kalede yürütülen inşa işleri, personel istihdamı, silah, cephane, mühimmat ve erzak sağlama gibi meseleler, başta insan, para, muhtelif araç-gereç ve malzeme gibi unsurların temini ve nakli işini sürekli ve zorunlu bir sürece dönüştürmekteydi. Bu döngüyü sürdürebilmek için, askerî, idarî ve malî kurumlara ve bürokrasiye yüklenen maliyet ve iş hacmi imparatorluk tarihinde büyük bir yere oturmaktadır. Tıpkı diğeri gibi Niğbolu Kalesi de imparatorluğun egemenliği ve güvenliğini temin eden önemli istihkâmlardan biri olduğu için yapının doğurduğu tüm maliyetlere katlanılmıştır. Osmanlı döneminde birçok saldırıya uğrayan, inşa ve tamir süreçlerine tabi tutulan ve binlerce personelin görev yaptığı Niğbolu Kalesi'nde bütün bu süreçlerde ortaya çıkan manzara, büyük bir parçası olduğu istihkâmın, kentin ve bölge tarihinin önemli bir kısmını teşkil ederken, istihkâm ekseninde vuku bulan bütün gelişmeler, imparatorluğun askerî, idarî, malî ve sosyo-ekonomik tarihine de ışık tutmaktadır.

¹⁰⁹ BOA., MD., no: 100 / 355 (3 Ekim 1690); AE., Sultan Mustafa II (SMST.II), no: 52 – 5241 (30 Temmuz 1696); MD., no: 127 / h. 919, (29 Haziran 1718); MD., no: 132 / h. 344 (9 Ekim 1724); MD., no: 139 / 1678 (16 Mart 1734); AE.SMHD.I., no: 211 / 16.642 (3 Ekim 1739).

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

St. Cyrill ve Methodis Kütüphanesi:

Oryantal Arşiv Koleksiyonu, Tahrir Defteri, no: 45/29.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi:

Maliyeden Müdevver Defter, no: 11, 3359, 8988, 15.334, 15.439, 17.619, 20.258, 23.024

Tahrir Defteri, no: 416, 467, 718.

Mühimme Defteri no: 99, 100, 127, 132, 139.

Ali Emirî:

Sultan Abdülhamid I, no: 101 – 6916.

Sultan Mahmud I, no: 211 – 16.642.

Sultan Mahmud II, no: 10 – 482, 21 – 1310, 36 – 2302.

Sultan Mustafa II, no: 52 – 5241.

Sultan Mustafa III, no: 128 – 9929.

Sultan Selim III, no: 189 – 11.366, 364 – 20.791.

Bab-ı Asafi, Amedi Kalemi, no: 18 – 18.

Bab-ı Defteri:

Evamir-i Maliye Kalemi Evrakı, no: 26.349.

Bab-i Defteri, Yeniçeri Defterleri, no: 34.009, 34.028.

Baş Muhasebe Kalemi, no: 41.169.

Baş Muhasebe, Bina Eminliği, no: 15.975, 16.326.

Büyükkale Kalemi, no: 32.226, 32.569.

Cevdet:

Askeriye, no: 133 – 5931, 152 – 6730, 199 – 8543, 230 – 9769, 288 – 11.942, 345 – 14.298, 346 – 14.320, 350 – 14.491, 424 – 17.595, 506 – 21.128, 567 – 23.827, 569 – 23.911, 618 – 26.095, 653 – 27.460, 712 – 29.887, 807 – 34.250, 851 – 36.403, 880 – 37.801, 966 – 42.053, 976 – 42.497, 979 – 42.680, 983 – 42.886, 985 – 42.991, 997 – 41.882, 1020 – 44.708, 1026 – 44.984, 1050 – 46.116, 1158 – 51.521, 1162 – 51.707, 1165 – 51.843, 1222 – 54.870.

Dahiliye, no: 102 – 5087, 220 – 10.958, 244 – 12.188, 291 – 15.549.

Evkaf, no: 530 – 26.797.

Hariciye, no: 49 – 2403, 73 – 3608.

Zabtiye, no: 20 – 965.

İbnülemin:

Askeriye, no: 26-2374.

Şükr ü Şikâyet, no: 4 – 327.

İrade,

Dahiliye, no: 12 – 583, 561 – 39.057.

Şura-yı Devlet, no: 35 – 1750.

Hattı Hümayun, no: 47 – 2283, 53 – 2481, 54 – 2511, 55 – 2549 56 – 2564, 56 – 2646, 61 – 2710, 64 – 2794, 66 – 2857, 74 – 3063, 220 – 12.185, 77 – 3184, 596 – 29.231, 598 – 29.331, 600 – 29.343, 601 – 29.351, 997 – 41.882, 1035 – 42.931, 1064 – 43.661, 1086 – 44.226, 1388 – 55.220, 1422 – 58.131.

Plan-Proje-Kroki, no: 878, 1336.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, no: 366 – 68.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Tahrir Defteri, no: 167, 724.

Yayınlanmış Belgeler:

İNALCIK, Halil, RADUSHEV, Evgeni ve ALTUĞ, Uğur, *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı Düzeni, Niğbolu, Vidin ve Braniçeca Tahrir Defterleri*, Budapest, 2018. TODOROV, Nikolai ve NEDKOV, Boris, (eds.), *Fontes Turcici Historiae Bulgaricae*, Series XV-XVI. Sofia, 1966.

Seyahatnameler:

Evlıya Çelebi Seyahatnamesi, 3. Kitap, haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, YKY, İstanbul 1999.

İnceleme ve Araştırmalar:

ALTUĞ, Uğur, “The Evolution of Fifteenth Century Ottoman Fortresses in the Balkans”, *Bulgarian Historical Review*, issue 3-4, 2014, Sofia, pp. 29-56.

BEYDİLLİ, Kemal, “Pazvandoğlu Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, 2007, ss.208-210.

İNALCIK, Halil, “Bayezid I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, ss. 231-234.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 3, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, 2005.

KİEL, Machiel, “Niğbolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, c. 33, ss. 87-89.

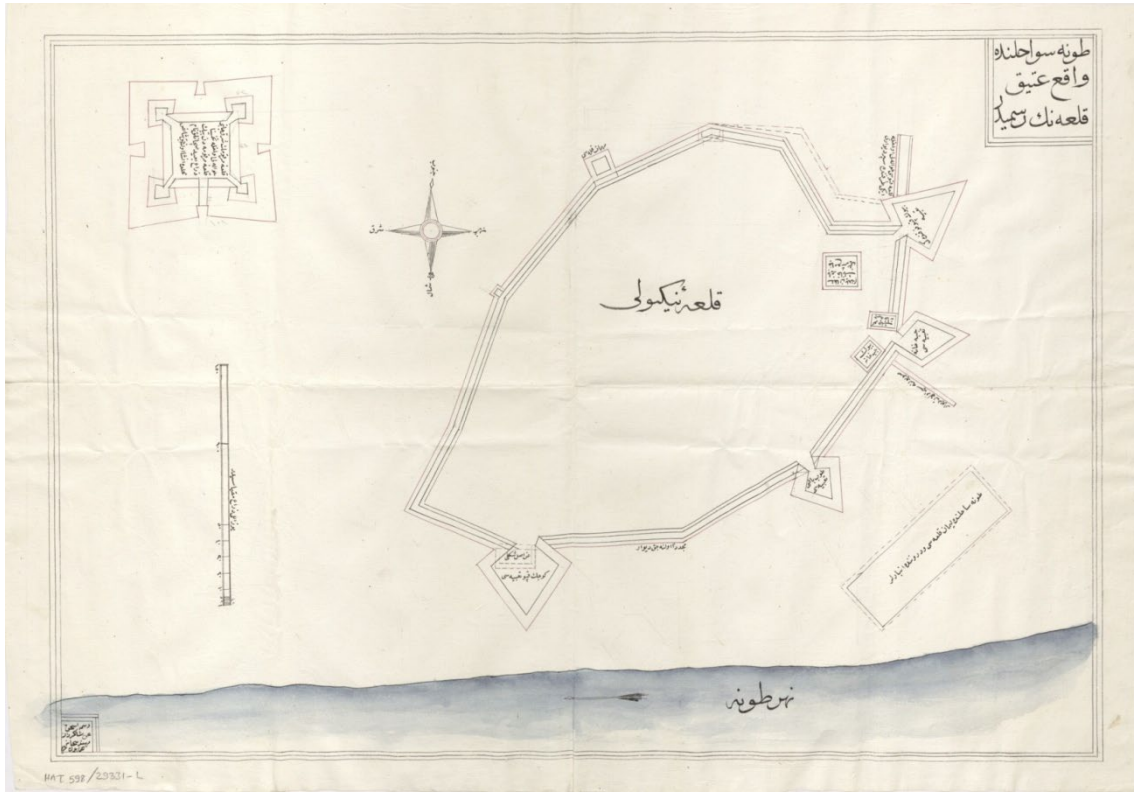
PURGSTALL, Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, çev. Mehmed Ata, haz. Mümin Çevik ve Erol Kılıç, İstanbul, 1998.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara, 1994.

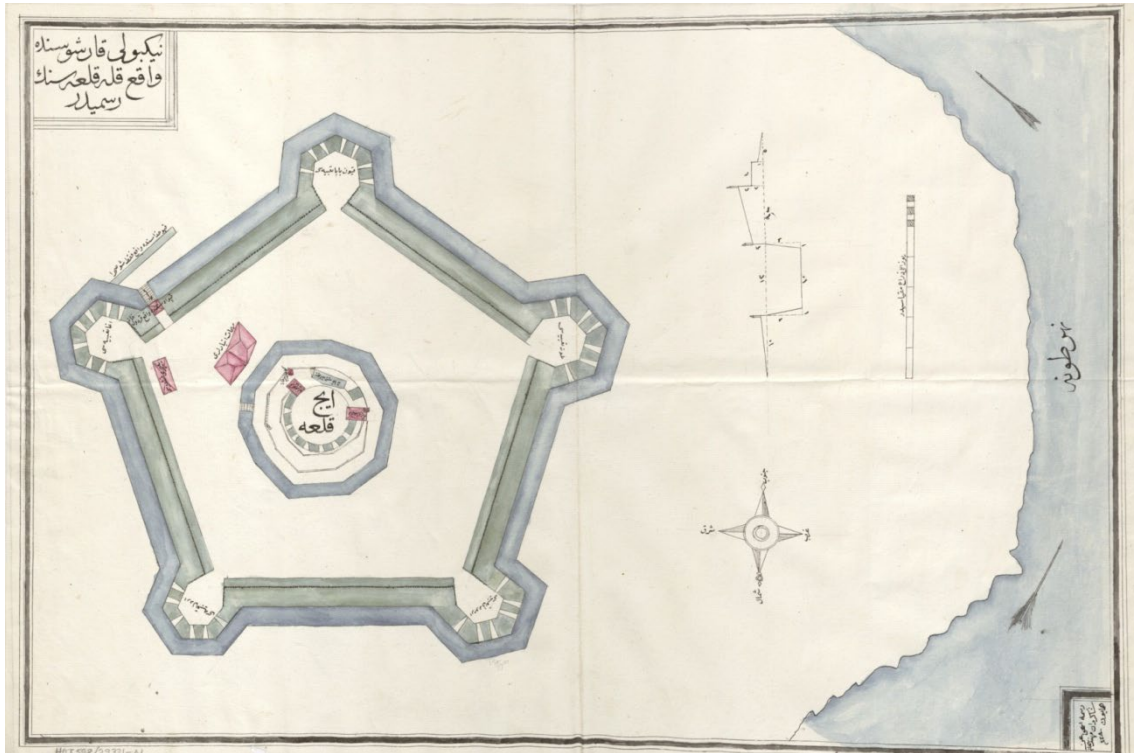
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/I, Ankara, 1995.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. I, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, 2011.

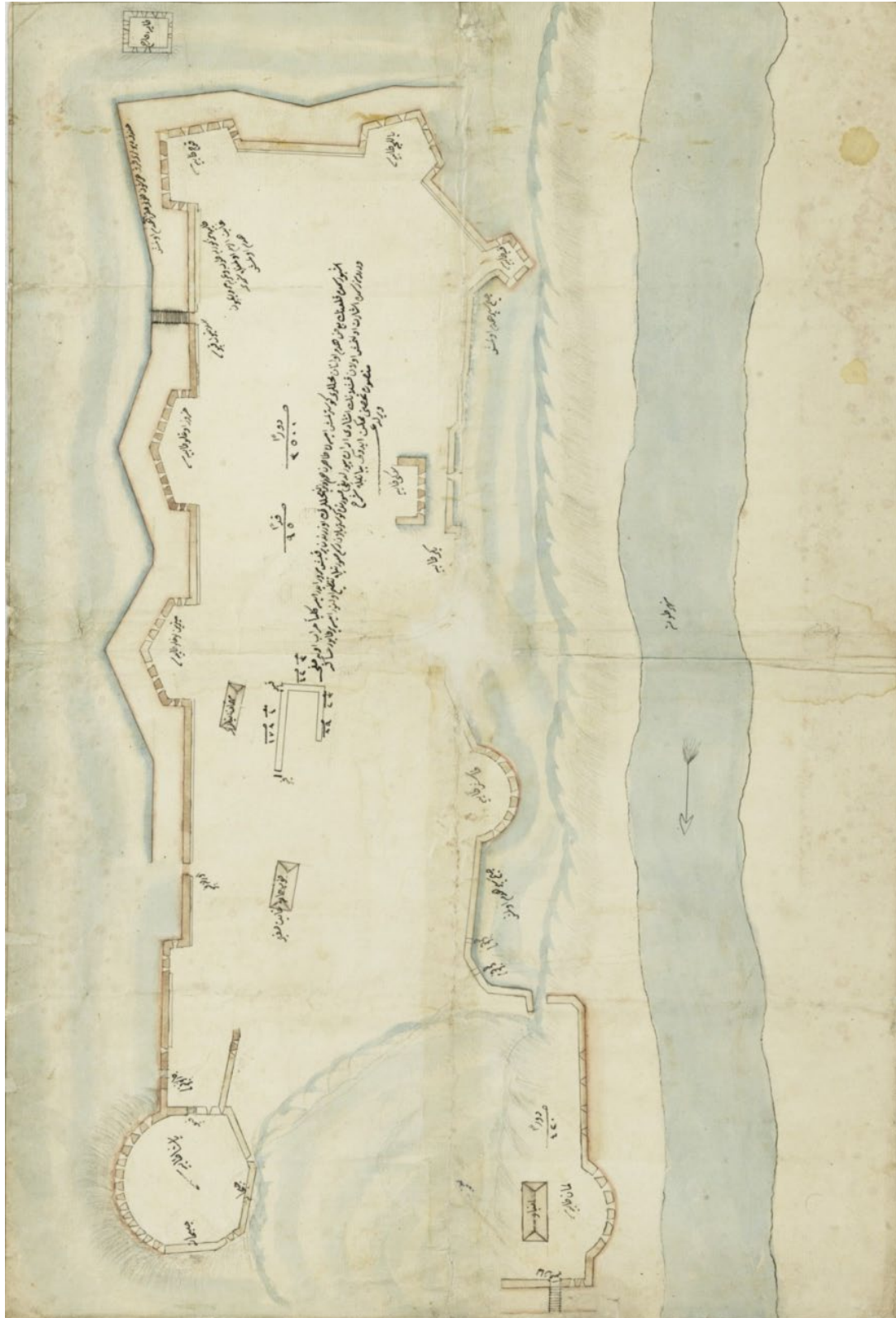
Ek I/I: BOA., HAT., no: 00598-29331 - L 001

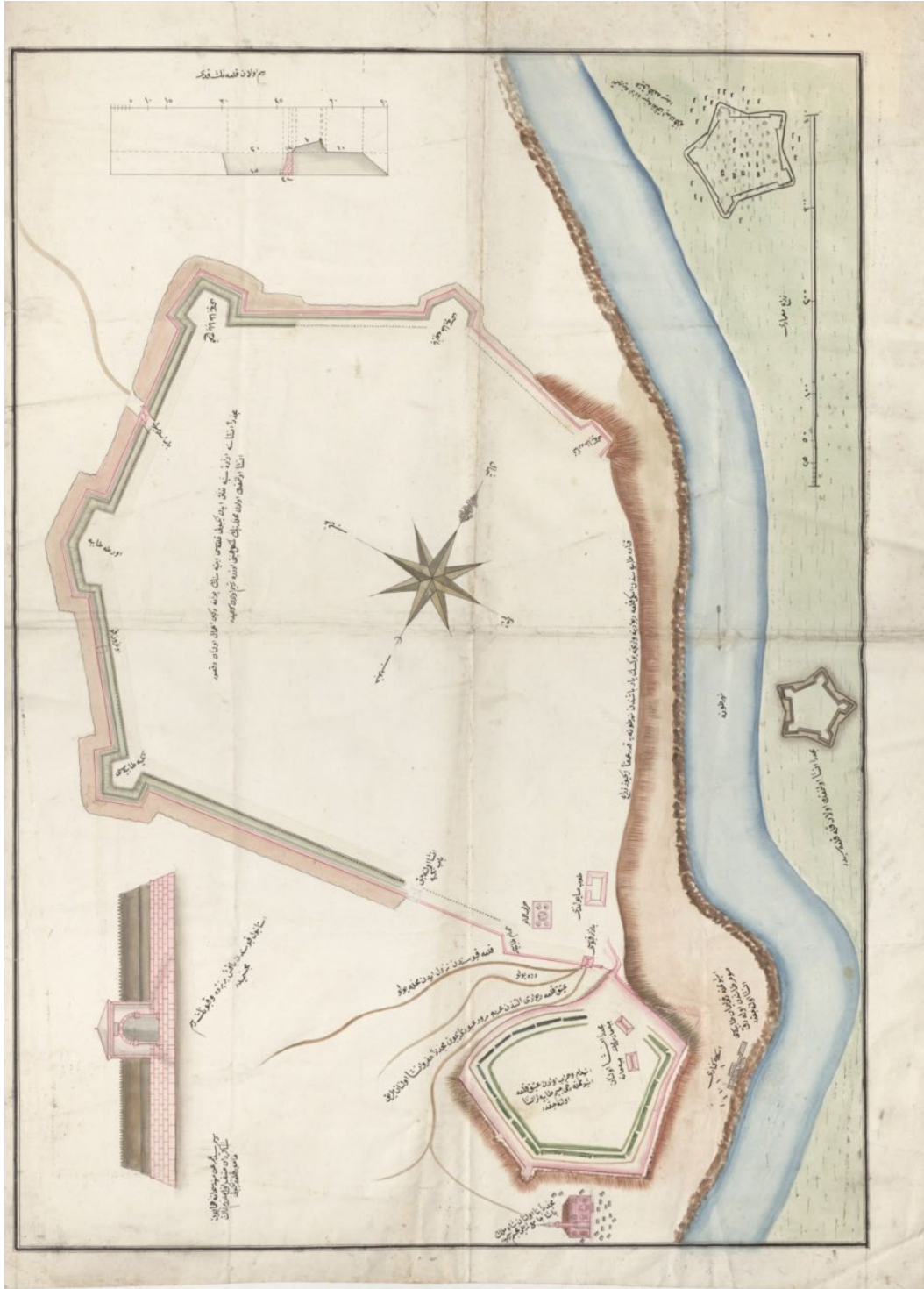
Ek I/II: BOA., HAT., no: 00598-29331 - N 001

Ek II: BOA., PLK.p., no: 878

Ek III: BOA., PLK.p., no: 1336

Summary

Built on the banks of the Danube, Niğbolu has a high strategic importance. It is estimated that the Byzantine Emperor Nikephoros Phokas II. founded the castle around which the city was built. It is known that fortifications were built along the Danube from the early periods in order to control strategic points on the banks of the river. The castle of Niğbolu, built on this basis, was conquered after the Battle of Rovine (1395). The strategic value of the fortress turned this small town into an administrative center.

After the Ottomans captured castles such as Vidin, Niğbolu and Silistre and settled on the Danube line, the Crusaders took action under the command of the Hungarian King Sigismund took action and besieged Niğbolu Castle. In the Battle of Niğbolu (1396) between the Ottoman army and the Crusaders, the Ottomans won a brilliant victory. During its foundation and rise periods, Niğbolu was a characteristic frontier sandjak and fortress. Although this characteristic partially diminished with the expansion of the borders, the military, administrative and economic importance of the Danube River distinguished Niğbolu from other inland regions. The risks posed by the extensive autonomy granted to the Principality of Wallachia also characterised Niğbolu as a border sandjak.

During the Ottoman-Austrian War (1593-1606), the castle of Niğbolu was subjected to the attacks of Mihal, the Wallachian voivode who rebelled. In 1595 and 1597, Mihal defeated the Ottoman forces and besieged Niğbolu, but to no avail and destroyed the parts of the city outside the city walls. These attacks at critical stages of the war show the value of the castle in terms of the sovereignty of the region. During the war with Russia, Austria attacked the Kule (Holovnik) castle opposite Niğbolu in April 1790, and a large part of the guards were dispatched to Kule. The defence of Niğbolu and Kule made a significant contribution to stopping the Austrian forces.

Niğbolu was invaded together with Kule Castle during the uprising of Pasbanoğlu Osman (1797). Both castles were liberated after difficult battles. However, the castle was occupied by the Russians during the Ottoman-Russian War of 1806-1812. Niğbolu castle, which was captured in October 1810, remained under occupation until May 1811. The Russians, who were short of supplies, blew up a large part of the Niğbolu Castle and left the city. After extensive reconstruction projects, the fortresses of Niğbolu and Kule were almost rebuilt. However, during the Ottoman-Russian War of 1828-1829, Russian armies captured Kule-i Atik and Cedid in February 1829 and Niğbolu after a two-week siege. Niğbolu was returned to the Ottoman Empire with the Treaty of Edirne on 14 September 1829. Finally, after the Russians captured the castle during the Ottoman-Russian War of 1877-1878, Niğbolu was no longer under Ottoman rule.

The Niğbolu Fortress consisted of three separate buildings, the small Harbour Fortress on the shore and the Holovnik/Kule Fortress on the opposite bank of the river. The Harbour and Kule Fortresses were the structural parts that completed the Niğbolu Fortress. The information on the Holovnik castle and its garrison, which were integrated into the Niğbolu castle within the framework of the characteristics of river fortresses, is evaluated within the Niğbolu Castle. In 1811, Holovnik (Atik Kule) was repaired and a new fortress (Cedid Kule) was built here during the construction works due to the destruction caused by the Russians. After the conquest, the fortress was the scene of periodic building activities, which focused on repair, fortification and renovation. In this process, a structural transformation process started with the addition of bastions and ramps as well as the changes in the dimensions of the walls and towers, with the aim of integrating firearms into the defensive system in line with technological developments.

Niğbolu Castle was periodically subjected to construction, repair and fortification-based building activities. Some archive documents shed light on the construction works carried out in the castle. Apart from some small-scale maintenance works, a construction process that led to radical structural transformations seems to have started in the castle, especially in the second half of the 17th century. New bastions were added to the fortifications and some innovations were made in the fortification and moat systems. The construction activities in the Niğbolu Castle reveal the process of transforming Niğbolu, like other castles along the Danube, into an important bridgehead and defence centre in the face of the losses suffered after 1683 and especially the Russian advance.

After construction or conquest, a garrison was immediately stationed in the castles for administrative and military purposes. As well as construction activities, the issue of personnel is one of the main organisational processes of castles. We do not have any information about the garrison stationed at Niğbolu Castle after the conquest. However, it is known that an important figure named Doğan Bey defended the castle against the Crusaders. The earliest dated and detailed information about the castle is found in a Tahrir register dated 1470s. The entries in this book also provide some insights into the organisational structure of the castle after the conquest. Until the mid-17th century, some tahrir registers contain important data on the castle, and the history of the garrison in later years can be traced in detail in various archival documents such as arz, hükm and hat, especially in mevâcib registers.

Niğbolu Castle has played a decisive role in the historical process. The structure forming the core of the city of Niğbolu is one of the elements that characterise the region. With the conquest of the castle, the Ottomans gained an important bridgehead for their sovereignty on the Danube line, including Wallachia, and extended their influence further in a short time. The Ottoman administration endeavoured to keep the castle strong. To this end, large-scale costs were incurred. The continuous and burdensome staffing, construction and equipment works of the castle was carried out with great care.